

אוהד בן אבי

עדות חיה

סיפורה של חיה אלטמן

לבית אברמוביץ'

ראיין וכתב: אוהד בן אבי (זבלודוביץ')

ערך ועיצב: מרדכי אבן חן

עיבוד מפות: אוהד בן אבי

עיבוד אילנות יוחסין: און זבלודוביץ

כריכה: מרדכי אבן חן

חולון תשע"ז 2017

מסת"ב 1-7-90614-965-978 ISBN

הספר הופק באמצעות

הוצאת אחיטל

www.achital.co.il

פִּתְאֹם זָעָקָה, קוֹל הַבְּרִיחַ בַּדֶּלֶת.

וַיֵּד לֹא-נִרְאִית מִכְּבֶּה פְּנִסִּים.

אַתֶּם לֹא תִדְעוּ, מָה הִיא עִיר מִיִּלְלָת

וְשַׁעַט צָלָלִים שֶׁל רוֹדְפִים וְנָסִים.

אַתֶּם תִּקְרְאוּ זֹאת כְּתוּב עָלֵי סֵפֶר,

תִּלְמְדוּ כְּשַׁעוֹר בְּתוֹלְדוֹת יִשְׂרָאֵל;

אֲנֹכִי - כָּל יָמֵי אֲשָׁאָנָה כְּאֶפֶר

שֶׁל שְׂרָפָה בְּיִלְדוֹת וּבִכְיָה: "מָה מְלִיל..."

וּכְאוֹתוֹ מְשׁוֹרֵר, שֶׁקָּרָא פַּעַם: "דָּמוּ!"

גַּם אֲנִי אֲשׁוּעַ, נְבוֹדָה וְנִפְחָד;

"אֱלֹהִים! אֱלֹהִים!"

עוֹלָמָךְ זֶה כְּסֹדֶם הוּא,

כָּל עוֹד מִתְיַפֵּחַ בּוֹ יֵלֵד אֶחָד!"

אברהם שלונסקי, מתוך "באזני הילד"

תוכן

6	פתח דבר
9	חיים חדשים
13	ילדות מוקדמת
15	סבים וסבתות
19	אבא
23	שלטון הרוסים
27	הכיבוש הגרמני
31	אמא
37	מאושמיאני לז'אז'מר
41	קובנה
44	אחי
49	חיסול גטו קובנה
52	שטוטהוף
54	מחנה עבודות הכפייה ליד שטוטהוף ו"צעדת המוות"
57	השחרור
59	לאחר השחרור
61	תום המלחמה - מאולשן למנזר אינדרסדורף
67	נחמה
71	העלייה לארץ ישראל
77	דוד
86	הדודה יוכבד, הדוד פנחס
91	יפו - חתונה חסרה

94.....	נטיעת שורשים – הייתה לי "עדנה"
97.....	חנוך
100.....	צרפת
103.....	איל
107.....	אני סבתא!
112.....	משבר
114.....	המשפחה מתרחבת
116.....	אחריתו של דוד
120.....	אחרית דבר
124.....	תודות
125.....	נספחים
127.....	נספח א' – סיכום טיול שורשים בעקבות הספר
151.....	נספח ב' – ברכה לסבתא חיה לכבוד יום הולדתה ה-80
155.....	נספח ג' – אלבום משפחתי
163.....	נספח ד' – מסמכים
174.....	נספח ה' – ציר הזמן של חיה

פתח דבר

העבודה על סיפור חייה של סבתי הייתה מבחינתי בחזקת "דע מאין באת", והזכות שנפלה בחלקי לתעד את סיפורה מכוונת אותי טוב יותר בחיפוש "ולאן אתה הולך".

"כי האדם עץ השדה" - וכמו העץ, כדי לשאת פרי, ראוי לו שיחזק את שורשיו. במובנים רבים, סיפורה של סבתי, על אף היותו בלתי נתפס, הוא לכאורה אינו סיפור מיוחד. זהו סיפור על הטרגדיה האיומה שעברה האנושות בשנים החשוכות ההן של מלחמת העולם השנייה, אך גם על נס התקומה, הבחירה בחיים, האופטימיות וההמשכיות.

בתוך תיאטרון הבלהות שהרס את עולמנו, הספר מבקש להאיר זרקור על ילדה אחת שממנה תצמח אישה שיש לה סיפור עם אחרית טובה. באפריל 2012 התחלתי לצלם את סבתי, חיה אלטמן, בסדרת ראיונות שלאחר מכן תמללתי.

העבודה על הספר נעשתה בהפסקות משמעותיות גם בגלל טרדות הזמן אבל גם, אם להודות על האמת, היה זה מסע נפשי לא פשוט עבורי. לעתים נדמה היה לי שאם לא אכתוב פרקים מסוימים אצליח לגרום לזה שהם "לא קרו" ובכך אגן על סבתא בהיותה ילדה במן "מסע בזמן" שכזה. לכן חמקתי בכל דרך אפשרית ממלאכת הכתיבה עד שגייסתי כוחות נפש בכל פעם מחדש.

במאי 2017, לקראת הוצאת הספר, נסענו, דודי חנוך - בנה של חיה - ואני, לראות במו עינינו את העיירה שבה גדלה בבלארוס ואת חלק מהמקומות שבהם שהתה בזמן המלחמה בליטא.

הספר מוקדש באהבה לצאצאים הרבים של סבתא, למען הדורות הבאים ולזכרם של מי שנגדעו חייהם בטרם עת.

הנכד אוהד בן אבי

חולון, יולי 2017

עַל דַּעַת עֵינַי שָׁרְאוּ אֶת הַשְּׂכּוּל
וְעִמָּסוּ זַעֲקוֹת עַל לִבִּי הַשְּׁחוּחַ,
עַל דַּעַת רַחֲמֵי שְׁהוּרוֹנֵי לְמַחֵל,
עַד בָּאוּ יָמִים שְׁאֵי־מוּ מִלְּסִלַּח,
נִדְרֹתַי הַנִּדָּר: לְזָכֹר אֶת הַכֹּל,
לְזָכֹר - וְדָבָר לֹא לְשֹׁכַח.
דָּבָר לֹא לְשֹׁכַח - עַד דוֹר עֲשִׂירִי...

אברהם שלונסקי, מתוך "נדר"

חיים חדשים

שמחה גדולה פרצה בעיירה אולשן,¹ פולין.

תינוקת חדשה, בריאה ויפה הגיחה לעולם.

כמו רבים מבני דורי, אינני יודעת את התאריך המדויק, אך אני יודעת שהשנה הייתה 1932 ושאמי נהגה לומר שזה היה באמצע תמוז - "העלפט תמוז" - ולכן באופן מסורתי אני מציינת ב-15 ביולי בכל שנה את יום הולדתי.²

כמו בכל ברייה חדשה, הייתה טמונה בתינוקת הזו הבטחה, אך את סיפור חייה ותהפוכות הגורל המצפות לה, איש לא יכול היה לשער, גם לא ההורים הצוהלים: האמא איידל-איידה (אדל) לבית קוזלובסקי, והאב יוסף-אלי אברמוביץ'.

מה רבה הייתה שמחתם, שכן לפני שנולדתי אני, הרשל'ה, האח שלא זכיתי להכיר, החזיר את נשמתו לבורא כתוצאה מדיפטריה כשהוא בן שנתיים בלבד.

אולי בגלל זה הם בחרו לקרוא לי חיה ונטעו בי באמצעות שמי כושר הישרדות ותאוות חיים שיועמדו בניסיונות רבים ואוכל להם. אחותי היקרה נחמה, שבבגרותה נקראה נורה בוגוט, כבר הייתה בת 5 כשנולדתי. בהיותי בת שנתיים נולד מאיר - אחי הקטן והאהוב.

¹ הולשאני, HALSANY

² בתעודות שמובאות בנספחים מופיעים מסמכים שתארכי הלידה המצוינים בהם הם 5 באפריל ו/או 5 במאי 1932. כל הערות השוליים בספר הן של אוהד.

שלושתנו היינו מסורים וקרובים אחד לשני.

העיירה שלנו, אולשן, הייתה אז ברוסיה הלבנה (בלארוס), אך כשנולדתי היינו תחת שלטון פולני. העיירות הסמוכות והידועות יותר הן וישניבה (עיר הולדתו של שמעון פרס) ווולוז'ין.

אולשן ממוקמת בין וילנה בירת ליטא, כ-80 ק"מ לכיוון מערב, לבין מינסק בירת בלארוס, 120 ק"מ לכיוון מזרח.

גרנו ברחוב אושמיאני, בבית הפינתי הסמוך לכנסייה שבמרכז העיירה,³ משפחה אחת מתוך כ-1000 יהודים שהיו מחצית מהאוכלוסייה הכללית.

העיירה הייתה בת ארבעה רחובות מרכזיים שתנועת הסוסים והעגלות ניכרה בהם היטב.

היהודים גרו במרכז. אנחנו גרנו בבית מעץ.

איתנו בבית גרה גם הדודה מלכה, אחות של אמא, אשר בעלה, שהיה שחקן, נסע יום אחד ולא שב והיא נותרה עגונה עם ילד בשם אברם.

לקראת החגים היו לוקחים את הילדים לתופרת לצורך הכנת בגדים חדשים וקנו להם נעליים.

למרות שאבא לא הקפיד בנושאי דת, שבת הייתה שבת.

סבתא הייתה מדליקה את הנרות. שמרנו כשרות. בפסח הוציאו את הכלים מהבוידעם. בסוכות הייתה סוכה ויום כיפור לא הוטל בספק כיום צום.

³ הבית לא קיים היום, נותר שריד - רק גרם מדרגות שהוביל אליו – התמונה בעמ' 144

אולשני והסביבה

ילדות מוקדמת

זיכרונות הילדות המוקדמים שלי כוללים משחק עם חברות בשטרות של כסף שאיבדו מערכם וחנות ממתקים של קרובי משפחה⁴ שהיו מכבדים אותי בדברי מתיקה.

כהכנה לבית ספר הלכתי לגן יהודי.

לאחר מכן, ההורים רשמו אותי לבית ספר "תרבות" שבו לימדו עברית ויידיש. זה היה בית ספר עברי-ציוני ששם את תחיית השפה העברית בראש מעייניו. הלימודים התקיימו בעברית. החינוך היה לכמיהה לארץ ישראל, וקופסאות תרומה לקרן הקיימת לישראל היו בכיתות. החלוצים היו דמויות המופת אליהן נשאנו את עינינו.

המסורת נלמדה כערך תרבותי. את חגיגות ט"ו בשבט אני זוכרת היטב עם הפירות שאמרו לנו שהם מארץ ישראל.

כעבור שנתיים נאלצו לסגור את בית ספר "תרבות" ואבי סידר בפרוטקציה שאלך לבית ספר פולני.

בבוקר הייתה שעה של תפילה, ולנו, היהודים, התירו להתפלל בבית כנסת. לא הייתי מרוצה כלל בבית הספר. הרגשתי לא שייכת, לא כמו כולם. שם משפחתי, אברמוביץ', הסגיר את השוני שלי

⁴ אחות של סבתא אלקה, שלה היו שתי בנות, פייגל וחיימיני, ונכדה בשם מייטע.

כשברקע תנועות כמו "חירות" ו"השומר הצעיר" משכו את לבם של בני הנוער בתקופה זו לעלות ארצה ולהיות חלוצים.

לימדו אותנו תיאטרון בבית הספר. זכורה לי היטב הצגה שהשתתפתי בה אודות ילד אחד שהולך לאיבוד וקר לו. אני שיחקתי את הילד הזה. לא הרגשתי פחד במה מיוחד ולא התביישתי.

אפילו נסענו להופיע באושמיאני הסמוכה – "העיר הגדולה". לבשתי שמלה מתאימה לריקודים שנתפרה במיוחד בשבילי.

גן הילדים באולשן – חיה למטה שלישית משמאל, מסומנת בעיגול

סבים וסבתות

בית סבא מוטל – מאי 2017

בסמוך אלינו ברחוב המצודה
(שלוס גאס) התגוררו בבית
יפה סבא מוטל וסבתא
אסתר ההורים של אבא שלי,
יוסף.

פעם פרצה שריפה גדולה
בעיירה וכל בתי העץ נשרפו
ולכן הם בנו בית מלבנים.

ברחוב שבו גרנו היה בית
כנסת. סבי, מוטל, נהג
לעלות לבקר אותנו לאחר
התפילה.

הוא נפטר בהיותי קטנה,
בטרם פרצה מלחמת העולם השנייה.

גם בית הספר שלי שכן ברחוב הזה, וסבתא אסתר, למרות שהייתה
קצרת רואי, הייתה מחכה לי בדרכי הביתה ומזכה אותי במתנות.

את סבא מצד אמא לא זכיתי להכיר. שמו היה נחמיה. אחותי נחמה
קרויה על שמו.

סבא נחמיה היה בעל מלון קטן בן שני חדרים שהגויים הכפריים היו נוהגים לשכור, אך לאחר שירד מנכסיו, הלך לעולמו כתוצאה מהתקף לב.

אשתו, סבתא אלקה (אלה), אמה של אמי, גרה איתנו. היא נולדה בעיירה הסמוכה טראב (TRABY) וגדלה במשפחה דתית מאוד. אביה היה רב.⁵

סבא נחמיה וסבתא אלקה התחתנו בשידוך.

סבתא אלקה לימדה אותנו תפילות בעברית בניגון אשכנזי. היא הייתה מחנכת עבורנו יותר מאשר אמא שלא הייתה בבית בגלל הצורך לפרנס.

הייתי צמודה מאוד לסבתא, הלכתי איתה לבית הכנסת בכל שבת, לעתים ליוויתי אותה לבאר כשהיא אווזת בשני דליים על מנת להביא מים משום שברזים לא היו בבית.

אני זוכרת היטב את ריח הבישולים של סבתא. הייתי רזה מאוד והיא סיפרה לי סיפורים על מנת לשדל אותי לאכול את הלבבות שהכינה, ונהגה להקריא לי ספרונים שהגיעו מווילנה, בעיקר ספרוני דת, שלא ממש אהבתי. אחותי נחמה דווקא אהבה אותם.

סבתא הייתה לוקחת אותי על הברכיים ושרה לי שירים, במיוחד זכור לי השיר "מה בקופסה יש?"

בכל פעם שאני שומעת מנכדי את המילה 'סבתא' דמותה של סבתא אלקה מהדהדת בי.

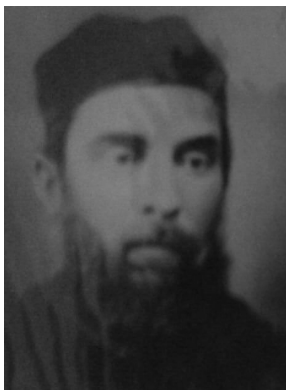
⁵ לפי התיעוד שמצאתי במוזיאון השואה בווינגטון היא נולדה בשנת 1862.

סבתא אליקה

סבתא אלקה

סבא נחמיה

אבא

אבי, יוסף-אלי אברמוביץ', היה סוחר פשתן ונהג לנסוע מחוץ לבית לרגל עסקיו.

לאמא איידל הייתה חנות למוצרי קוסמטיקה, חוטים ושמונצעס.

ההורים התפרנסו בכבוד אך לא היינו עשירים באופן מיוחד.

אני זוכרת את אבי קצר רוח ונוטה להתרגז. לי היה קשה לשאת את זה, אם כי כלפיי הוא היה אב אוהב מאוד, הייתי קשורה אליו, והוא התגאה בי.

אבי נמשך אחרי התנועה הקומוניסטית.

כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה בספטמבר 1939, השתלטו הרוסים על אזורנו. אבי הלך לעירייה לקבל תפקיד. הוא שמח שהם באו. למדנו רוסית בבית הספר וראינו הצגות.

יום אחד נקראתי לשוב הביתה משום שאבי הרגיש לא טוב ונפל למשכב בבית אמו.

הגעתי לבית סבתא אסתר ומצאתי אותו שוכב על המיטה בהכרה. עזרתי להאכיל אותו במרק פירות. לא היה רופא בעיירה והיינו צריכים לקחת אותו לאושמיאני, מרחק של 20 ק"מ מביתנו.

אמא נסעה איתו בסוס ועגלה. הסתבר שלקה בשטף דם במוח ובדרכם לרופא הלך לעולמו.

אמא הודיעה לנו שהוא נפטר וחזרה אתו הביתה בעגלה לקבורה.
קרובי משפחה שגרו בסמוך אלינו לקחו אותי ואת אחי. הייתי
אחוזת בהלה מפחד לראות את גופתו.

אחרי הלוויה שבה נכחתי היו לי סיוטים.

הוא נקבר בסוף רחוב בארונר (BARUNER GAS).

כמה ששנאתי את הרחוב הזה!

אמא הייתה אצילה ומאופקת ולא הסגירה את רגשותיה. אני זוכרת
אותה אומרת: "אפילו אם הוא היה מקש זה היה טוב. כמה שהוא
חסר".

אחרי מותו היה חלום ששב והופיע אצלי: בחלומי מכניסים אותי
לתעלה ברחוב שלנו ודוחפים לשם גם את אבא. פחדתי מהמתים.
לא הספקנו להקים לו מצבה משום שלפני תום השנה כבר הגיעה
לאזורנו מלחמת העולם השנייה.

בתום המלחמה גיליתי שבית הקברות הזה נחרב על ידי הגרמנים.

אבי נפטר בחנוכה של שנת 1940 בגיל 47 - אני הייתי בת 8 בלבד.⁶

⁶ באחד המסמכים מצאתי תיעוד שאומר שיוסף נולד ב-1906 והאם ב-1897 - מה
שאומר שהאם הייתה מבוגרת מהאב בתשע שנים, עובדה שלא זכורה לסבתא. על פי
זה הוא נפטר בגיל 34 - ספק אם זה נכון.

תמונת ההורים היחידה שנותרה

מצד שמאל מבוגרים: האבא יוסף-אלי, האמא אידה, קריינע (אשת פנחס), פנחס (אח של אידה), סבתא אלקה, מלכה (אחות של אידה) משמאל, הילדים: נחמה (אחותי), ריטה ואיילין (בנות פנחס), אברם (הבן של מלכה)

שלטון הרוסים

ב-1 בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה.

בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב חולקה פולין בין גרמניה ורוסיה. אנחנו היינו בצד המזרחי שנכבש על ידי הרוסים. אני זוכרת היטב את כניסתם המרשימה עם הטנקים.

הכיבוש הרוסי זכור לי כחווייה טובה. פתאום היה שפע. לא היה פחד. הייתה שמחה. היו סרטים ותזמורת, ותחושה כאילו עם בואם יצאנו לחופש. גם האנטישמיות דעכה.

בעקבות המשטר הקומוניסטי שהם הנהיגו, האנשים נאלצו לחסל את החנויות, ובמקומן בנו צרכניה וחיברו את כל החנויות בשורה אחת. היו שירותים כלליים לכולם. לא הרגשנו מחסור.

גם את החנות של אמא סגרו והיא נאלצה לעבוד בגן ירק. טיפחה את הגינות. נהגתי ללכת עם בנות דודי, איילין וריטה, כדי לעזור לה. איילין וריטה גדלו איתנו ממש והיו כאחיות לי.

אביהן, הדוד פנחס האהוב, היה איש משפחה מסור לאשתו ולשלושת בנותיו.

פנחס ואמי היו אחים קרובים מאוד.

בשלב מסוים נסע הדוד פנחס בעקבות אח נוסף שברח לאמריקה אחרי מלחמת העולם הראשונה. הוא נסע על מנת להכין את הקרקע למעבר של המשפחה כולה, אך שער הברזל נסגר עם הגעת הגרמנים ואת אשתו קריינע ובתו הקטנה רבקה'לה הוא לא זכה לראות יותר.

את היום בו עזב לארצות הברית אני זוכרת היטב. למרות שהאמנו שזה זמני ולמטרה טובה, כולנו בכינו.

עד שנת 1941 הכול התנהל על מי מנוחות אך אט אט החלו להתרוצץ שמועות מהעיירות הסמוכות אודות הגרמנים והפחד החל לחלחל.

פחד שיתברר כמוצדק לאין שיעור!

הדודה קריינע במרכז, ושלושת בנותיה ריטה, איילן ורבקה

הדודה ובתה הקטנה רבקה נספו בשואה

פנחס וקריינע

ריטה ואיילין

הכיבוש הגרמני

ב-25 ביוני 1941 כבשו הגרמנים מהרוסים את החלק המזרחי של פולין - הפרת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב - ובתוכו גם את העיירה שלנו.

בניגוד לחגיגות שהורגשה כשהגיעו הרוסים, עם כניסת הטנקים הגרמנים האווירה הייתה שונה בתכלית.

כל החלונות רעדו. חששנו להוציא את הראש החוצה. פחד אדיר היה באוויר וחוסר ודאות.

מה יהיה עלינו?

פליטים שברחו מפונאר ומעיירות אחרות כבר סיפרו לנו על אודות הגרמנים, אך קיווינו שמדובר רק בשמועות רעות שלא ייצאו לפועל.

הגרמנים הגיעו מכיוון אושמיאני הסמוכה ועברו את הרחוב שלנו; נדמה שהזמן עמד מלכת - הרוח כמו הפסיקה לנשוב.

הוציאו את הגברים ולקחו את הצעירים. שלחו אותם לעבודות כמו פינוי שלג, אך בפועל הוציאו את חלקם להורג.

חדשות לבקרים נאלצנו להתמודד עם הוראות ופקודות חדשות כגון למסור כך וכך כסף, למסור את הזהב, את מעילי הפרווה וכדומה.

כל היהודים צוו להסתובב עם טלאי צהוב כאות קלון מזהה על בגדיהם.

הפקודות הועברו אלינו על ידי היודנראט, מועצת היהודים, הנציגים שמונו על ידי הגרמנים וייצגו את הקהילה היהודית מול השלטונות הנאציים.

אחרי שלושה חודשים הגרמנים החליטו לתחום אותנו בגטו.

העניים לנו מאחורי בית הכנסת. תחום הגטו היה באזור הסמטאות, מעבר לכביש שעבר סמוך לביתנו.

יום אחד חזרתי מביתה של סבתא וחייל גרמני העיר לי על כך שלא הלכתי עם הטלאי הצהוב שאמור היה "לסמן" אותי, ופקד עלי ללכת על הכביש משום שליהודים היה אסור ללכת על המדרכה.

נכפה עלינו לעזוב את הבתים שלנו ולקחת איתנו רק דברים בסיסיים כמו בגדים. אזור הבתים היפים של סבתא אסתר וסבא מוטל היה מחוץ לתחום הגטו.

צורפנו בעל כורחנו למשפחה נוספת. היינו שלוש משפחות באותו הבית; ארבעת בעלי הבית, משפחת ברן, בת דודה של אמא בשם מרים עם אחיה מוטל ואנחנו.

ישנו חמישה בני אדם במיטה אחת רחבה: סבתא אלקה, אמא, אחותי, אחי ואני.

סבתא עברה כעבור כמה ימים למקום אחר עם בתה, הדודה מלכה.

שיחקתי עם הילד של משפחת ברן. לאמו קראו דינה.

שירותים היו בחצר במן בוטקה.

המזון היה קצוב.

בהתחלה היה לנו אוכל שהבאנו מהבית, אחר כך המצב הורע. מצאנו כל מיני דרכים להשיג מזון. היינו יוצאים מהגטו להחליף עם הגויים דברי ערך בתמורה לאוכל.

אמא הייתה בידידות עם כומר פרוטסטנטי. הייתי מביאה שאריות סחורה מהחנות של אמא ומקבלת בתמורה תפוחי אדמה, ירקות וכדומה.

כשאמא הלכה בלעדיי הייתי בפחד גדול שמא יקרה לה משהו, לכן הפצרתי בה שאני אלך במקומה דרך השדות לא במקום גלוי. הכרתי פֶּרצה דרכה יכולתי להיכנס וסחבתי על הגב את האוכל.

ככה חיינו כחצי שנה.

יום אחד יצאה פקודה שלוקחים את כל הצעירים למחנה עבודה, אני הייתי צעירה מדי, אך אחותי נחמה הייתה בגיל המתאים, נערה בת 14. היא נשלחה לעבוד בחברה לסלילת כבישים של ארגון טודט (TODT)⁷ בז'אז'מור (Jie-mariai)⁸, 40 ק"מ מזרחית לקובנה, בירת ליטא.⁹

⁷ קונצרן הנדסי גדול אזרחי וצבאי בגרמניה הנאצית, נקרא על שם מייסדו, ד"ר פריץ טוט. הקונצרן העסיק מיליוני עובדי כפייה, רבים מהם אסירי מחנות ריכוז ומחנות שבויים, בסלילת דרכים ובבניית ביצורים.

⁸ או אולי ז'ז'מו, ז'ז'מור או ז'ז'מריאי, Jie-mariai.

⁹ מצאתי באינטרנט עדות בארכיון של בית לוחמי הגטאות לפיה מטרת העבודה בז'ז'מור הייתה סלילת כביש בין וילנה לקובנה. כמו כן מצאתי עדויות סותרות לפיהן מחנה העבודה היה בקרבת העיר ז'ז'מור, ולעומת זאת עדות אחת שאומרת שהמחנה היה במרכז העיירה בבית הקולנוע לשעבר ובבית המדרש.

החורף היה קר ומקפיא כפי שרק חורף אירופאי יכול להיות. העיירה
כוסתה לבן של שלג. תנור גדול שהעצים נשרפו בו העניק לנו את
החימום הדרוש.

אמא נהגה לשלוח אותי להביא גזר מרוסק לסבתא אסתר שכהו
עיניה, כי אמרו שגזר עוזר לשיפור הראיה.

הלימודים בבית ספר הופסקו.

אמא

נפש בריאה שואפת תמיד שהמחר יהיה יותר טוב, גם, ואולי בעיקר כשהמצב רע. כך חייתי כל חיי, כך אני חיה עד עצם היום הזה ממש. אך בשנים החשוכות ההן היה נדמה שהחוקיות ביקום היא אחרת. שהשכינה הסתלקה. שהכול הפקר. ככל שהמצב היה רע, הוא הלך והורע עוד יותר, כופה התמודדויות שלא יכולתי לשער.

שנת 1942 הגיעה - האם תהיה זו שנת גאולה או שנת אבדון?

אחרי שנעקרנו מבתינו, אך עדיין היינו בעיירה שלנו, באוקטובר של אותה שנה, יצאה פקודת איסוף לכולנו. לכל אדם הוקצבו כמה קילוגרמים של מטען שהוא יכול היה לקחת. הושיבו אותנו בעגלות והובלנו מרחק של 20 ק"מ צפונה, לאושמיאני.

באושמיאני היו בתחילת המלחמה 3,300 יהודים. עם כניסת הגרמנים ביוני 1941 חוסלו רוב הגברים, ובגטו שהוקם לאחר מכן נותרו בעיקר יתומים ואלמנות.

בסוף קיץ 1942 חוסלו הגטאות הקטנים בסביבה וביניהם הגטו שלנו, גטו אולשאן, ובעקבות כך אוכלוסיית גטו אושמיאני גדלה.

עם הגעתנו לאושמיאני ריכזו את כולנו בבית כנסת.

אמא, אחי ואני עברנו לבית אחד עם עוד משפחה בקצה הגטו, סמוך לגדר ברחוב וילנה (וילנער גאס). סבתא אלקה ודודה מלכה נשארו

בבית הכנסת. גם סבתא אסתר, שהייתה לה משפחה באושוויאני, הייתה שם.

בבוקר למחרת אמא העירה אותי ואמרה שיצאה פקודה להתאסף בשוק.

אמא אמרה שהילדים לא חייבים לבוא, אך אני אמרתי לה: "באשר תלכי אלך".

הגענו למקום הכינוס, סמוך לבית הכנסת.

הסתדרנו בשורות - ארבעה בכל שורה.

אחי ואני עמדנו משני צדדיה של אמא, אווזים בידה בחוזקה ולא מרפים.

שמענו שחודשיים קודם, בוולוז'ין לקחו את כל הרבנים והנשים, הכניסו אותם לבית כנסת ושרפו אותם. חשבתי שזה עומד להיות גורלנו.

לפתע, ברגע אחד, חד כתער ופוער פצע שלעולם לא יתאחה, נותקו ידיה של אמא בחוזקה מאיתנו. במן המולה נמהרת נשמטה כף ידה החמה והבוטחת שהייתה לי מחסה מיום הולדתי, מבלי שידעתי שזו תהיה הפעם האחרונה שאחוש במגעה המנחם.

לו הייתי יודעת, אולי הייתי מנסה להיפרד, אך לא הספקתי.

אחי ואני נלקחנו לבית הכנסת. על גרם המדרגות עוד הספקתי לצעוק "אני רוצה לאמא!" אך אחד מאנשי היודנראט פקד עלי בצעקות: "כנסי פנימה!"

בית הכנסת באושמיאנה – מאי 2017
בצד שמאל, כניסה לעזרת נשים (חסומה)

גם את סבתא אסתר, סבתא אלקה והדודה מלכה לא זכיתי לראות יותר.

אחי הקטן, רק בן שבע וחצי, בכה ללא הרף. לי אסור היה לבכות. אמנם מלאו לי 10 שנים, אבל הבנתי שעליי להיות חזקה, ושבמצב שנוצר הפכתי למעשה לאם עבורו. אסור להישבר ואין פנאי לרחמים עצמיים. מה עוד, שבסתר לבי קיוויתי שישחררו את אמא ועוד ניפגש, כך גם עודדתי את אחי: "אל תדאג, אמא תבוא בלילה".

זכרתי שאמא הלכה עם תכשיטים שהיו לה מדורי דורות וקיוויתי שהיא תמסור אותם ובתמורה היא תשחרר ואזכה לראות אותה שוב. אך לאחר כמה ימים פגשתי קרוב משפחה שהיה בידנראט

ושיתפתי אותו בתקוותי לאיחוד המיוחל עם אמי ועם סבתי. הוא היה קצר, חד ותקיף ואמר: "אין לך מה לחכות. הם אינם!"

עם נחמה, אחותי, שעדיין שהתה בזמן הזה במחנה העבודה של ארגון טוט (TODT) בז'אז'מר, הייתי בקשר מכתבים. כתבתי לה שאמא לא כותבת מפני שהיא לא מרגישה טוב אבל פרט לזה הכול בסדר, עד שיום אחד היא פגשה איש קשר מהיודנראט שסיפר לה שאמא לא בין החיים. היא קיבלה שוק!

עד היום אינני יודעת כיצד הגיעה אמי לסופה המוקדם והאכזר ואיך בדיוק בוצע הרצח הנתעב. ייתכן והייתה קורבן ל"פרשת אושמיאנה" שבה המשטרה היהודית של גטו וילנה בראשות יעקב גנס סיפקה לגרמנים 400 יהודים מאושמיאנה שנשלחו להשמדה על מנת להציל כמות גדולה הרבה יותר שהגרמנים דרשו.

סביר להניח שנרצחה ב"זילונקה-אוגליובה", כ-6 ק"מ מאושמיאני. אני יכולה לשער על פי חצאי עדויות שהגיעו לאוזני במרוצת השנים, שהיא הוצאה להורג בירייה לתוך בור שהיא והאחרים נצטוו לחפור, והפך לקבר אחים ענק.

מכר שלנו סיפר אחרי המלחמה שההוצאה להורג התבצעה יומיים אחרי שהוחזקו באסס. הוא ראה את קבר האחים במקום ושתל שם שני עצים.

לא בחרתי לחיות את האובדן, את מה יכול היה להיות ומה שהוחמץ - בחרתי לחיות את החיים!

אבל אמא תמיד איתי, בחלומות שלי, בזיכרון שלי, בתת המודע ובגעגוע האינסופי.

יפה וצעירה ונצחית!

גל-עד במקום ההוצאה להורג בז'לונקה
 לזכר 700 הרוגי העיירה אושמיאני, סמורגון, אולשן,
 קרבה והסביבה שהוצאו להורג בתאריך 21 באוקטובר 1942

מאושמיאני לז'אז'מר

ילדה בת 10 עם אח קטן שבוכה ורוצה לאמא מגששת בחשיכה אחר המקום שבו ישנו בלילה הקודם.

הערב ירד. נתנו לנו לצאת מבית הכנסת.

עמדתי תחת השמיים זרועי הכוכבים ותחושת יתמות הציפה אותי.

"שמים, האם תרחמו עליי? כי לי אין זמן לרחם על עצמי. צריך להגיע ל"בית" גם אם זה בשום אופן לא הבית שלי".

זכרתי שהמשפחה שנשארונו אצלה בלילה הקודם הייתה משפחת כץ, וזכרתי שזה ברחוב וילנה.

איכשהו הצלחנו להגיע.

את חצי השנה הבאה העברנו אצל משפחת כץ. גרנו, אחי ואני, עם עוד אישה מאולשאן שהיו לה שני ילדים, כולנו בחדר אחד.

משפחת כץ לא דאגה לנו באופן מיוחד, היו להם מספיק צרות משלהם, מלחמת ההישרדות הייתה חשובה יותר מדאגה לזולת.

בת דודתה של אמי, פייגעל, שהייתה בערך בת גילה, דאגה לנו לאחר הפרידה למעט מזון, ורחצה אותנו, עד שנפטרה גם היא ממחלה בגטו.

הייתי הולכת בגטו ואוספת קליפות של תפוחי אדמה, או עוברת את הפרצה בגדר לאזור הגויים שהיו נותנים לי חלב מהפרות שהיו להם.

במרתף הבית שגרנו בנו בונקר שבו יכולנו להסתתר - בסופו של דבר לא השתמשנו בו.

לאחר חצי שנה, באביב 1943, לקראת חודש אפריל, יצאה פקודת 'ליקבידציה' – חיסול הגטו באושוויאני ופיזור כל היהודים שנשארו למקומות שונים, חלק לוויילנה, חלק לקובנה וחלק נרצחו בפונאר.

מי שהיו לו אחים או אחיות ב"לאגר", מחנה העבודה, היה יכול לנסוע אליהם. אחי ואני הצטרפנו לאחותנו נחמה.

בנסיעה מערבה, לז'אזמר הממוקמת 40 ק"מ מזרחית לקובנה ברכבת משא של פרות עברנו על פני שדה, ולפתע ראיתי את בן דודי אברם, הבן של דודה מלכה, שגר איתנו באותו הבית באולשאן. ביכרוני חקוקה התמונה שבה הוא נופף לי לשלום. יותר לא ראיתי אותו.

חשבנו שלוקחים אותנו למוות - לשמחתי, התבדינו.

כך בז'אז'מר התאחדנו שוב, שלושתנו: אחותי, אחי ואני.

בנות דודי האהובות שהיו כאחיות לי, איילין וריטה, היו עם אחותי ב"לאגר" עוד לפני כן.

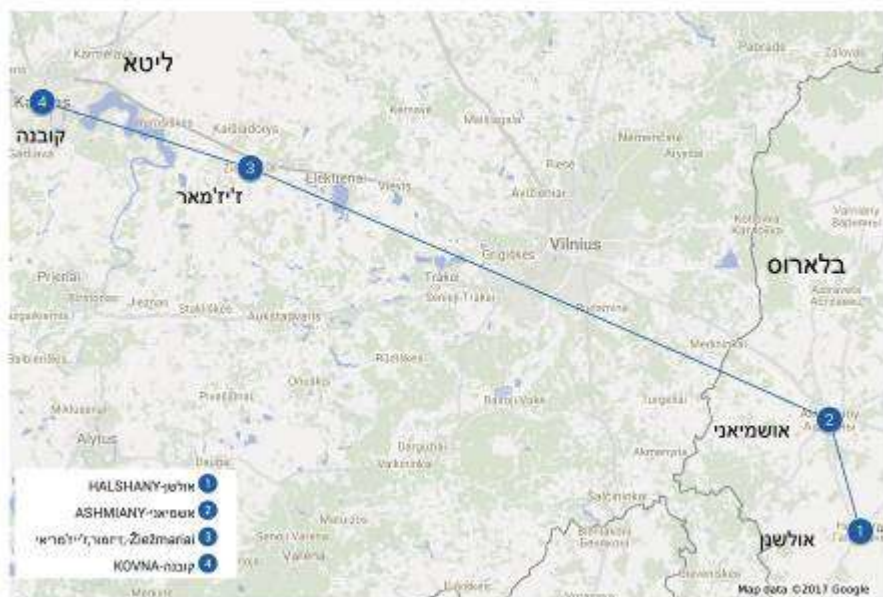
גורלם של אמן, קריינע, ושל אחותן הקטנה, רבקה'לה, היה זהה לגורלה של אמי.

בז'מור שהינו תקופה קצרה¹⁰.

אחי ואני נהגנו להישאר בבית ולא יצאנו לעבודה. אחותי הייתה מתגנבת מעבודת סלילת הכבישים שבה הועסקה, ותמורת מה שהיה לה, הייתה מחליפה ומשיגה מהגויים בשר חזיר מעושן. אכלנו את מנות האוכל הקצובות שכללו בעיקר מרק.

¹⁰ יש הבדל בתאריכים שאני כותב לעומת המסמכים שבסוף הספר

המסלול מאולשן עד גטו קובנה

קובנה

אמצע 1943

אחרי שהות קצרה בז'אז'מר, כשהסתיימו עבודות הכבישים, עשו
חיסול נוסף ונשלחנו לגטו קובנה.

אלבומים של המשפחה שעדיין היו ברשותי בז'אז'מר אבדו. תמונות
משפחה שיש לי היום, מקורן בדוד פנחס מאמריקה.

לפתע היינו בעיר גדולה שבה מתגוררים 30,000 תושבים. הגענו
לאולם שהיה בעבר בית קולנוע ומשם נשלחנו לבית יתומים, שם
קיבלנו אוכל.

גטו קובנה – ציירה אסתר לוריא

אחותי שהייתה בת 16 גרה בגטו במן בנייני רכבת עם עוד משפחה.
היא עבדה במקום עבודה מאורגן (ווערק שטאט) בתוך הגטו
בגיהוק, כביסה וכדומה עבור הצבא. מקום העבודה היה מגודר.

הרגשתי כמו אמא לאחי מאיר'קה.

בית היתומים היה ליד שער הגטו. לי היה טוב שם, עד כמה
שהתנאים שנוצרו מאפשרים להשתמש במילה "טוב" בהקשר
כלשהו. במבט לאחור זו הייתה מציאות שחישלה את הרוח
האופטימית שלי שתלווה אותי כל חי - תמיד לקוות שהמחר יהיה
יותר טוב, תמיד, בכל מצב.

בית היתומים כפי שהוא היום, מאי 2017

מדוע היה לי "טוב"? כי לרגע יכולתי לחזור להיות קצת ילדה.
המנהל האהוב היה מספר לנו סיפורים כמו "כיפה אדומה" ו"שמלת
השבת של חנה'לה" וגם נהג לשיר שירים ולספר על ארץ ישראל.
היינו כמה עשרות יתומים שמאזינים לסיפורי יידישקייט. דאגו לנו
גם שנאכל כמו שצריך.

למדנו עברית, ובכלל הקפידו איתנו על הלימודים.
מצבם של תושבי קובנה לא היה רע כל כך בתחילה, משום שרבים
מהם נשארו לגור בבתייהם. אך מהר מאוד השתנו פני הדברים.
הפורט התשיעי, במקור אחת ממערכת המצודות שהקיפו את העיר
קובנה ושימשו כמתקן כליאה, שינה את ייעודו והפך לבית
מטבחים. 20,000 מיהודי קובנה נרצחו שם בתעלות שנחפרו,
ונקברו בקברי אחים המוניים.

ילדותי המיוחדת בבית היתומים נמשכה כשנה, אחר כך המצב שוב
הורע. לא היה אוכל, בית היתומים פורק ונשלחנו כל אחד
למשפחתו. שוב התאחדנו שלושת האחים במקום שבו אחותי גרה
עם עוד משפחה. היא דאגה להשיג עבורנו לחם ומרק. ישנו יחד
שלושתנו במיטה אחת.

לפני שהגענו הייתה אקציה של הגברים וכל הנותרים היו ספוגים
בצער וכאב.

לחיות. רק לחיות. כל כך רצינו לחיות!

עודדו אותנו ללא הרף שבקרוב הגרמנים ינחלו מפלה.

אחי

קול דמי אחיד, צעקים אלי מן-הַאֲדָמָה (בראשית ד', י')

היו שמועות על ליקבידציה וטרנספורט.

חיינו במתח ובפחד תמידיים.

ביונדראט החליטו שנלמד תפירה כדי שיהיה לנו כרטיס עבודה.
כרטיסי העבודה שחולקו כונו גם "כרטיסי חיים".

חביבה מלצר, חברתי ב-70 השנים הבאות, הייתה גם היא איתנו.

ב-27 במרץ 1944 יצאה הודעה שחל איסור להסתובב ברחוב ושלא
נעז לצאת מהבתים.

הנאצים נכנסו לגטו עם רובים, סוסים וברעש גדול. מהרמקולים
בקעו קולות מתכתיים וחד משמעיים שאומרים שמי שייתפס מחוץ
לבית "יחטוף" ירייה בו במקום.

אחותי זירזה אותנו לכיוון מקום העבודה שלה אך השער היה סגור
ולא נתנו לנו להיכנס.

נכנסנו לאיזה בית אך לא ראינו בו אף אחד. הסתכלנו מהחלון על
ההתרחשות שבחוץ.

הגטו התמלא צעקות, יללות ובכי. נידות המשטרה סבבו בחוצות
הגטו משמיעות מוזיקה קולנית ברמקולים על מנת להחריש את
זעקות הילדים והאמהות. כלבים התרוצצו מבית לבית, במחבואים
ובחצרות על מנת לחשוף את מקומות המסתור.

לפתע נעצר אוטובוס בחריקת בלמים מול הבית בו שהינו. ראינו איך שחוטפים את הילדים מההורים, או ליתר דיוק מהאמהות שנשארו.

הגרמנים עלו לדירה. אני לא התחבאתי. אחי מאיר'קה התחיל לבכות ואמר באידיש: "אני רוצה להיות עם נחמה". הגרמנים צעקו ולקחו אותנו ואותי מהקומה השנייה והכניסו אותנו לאוטובוס שעמד בחזית הבית. את נחמה אחותי השאירו. היה פחד אימים.

בספרי ההיסטוריה היום הזה מכוונה "האקציה של הילדים". בתגבור של חיילים ליטאים ושבויי מלחמה אוקראינים, ביצעו הנאצים "טיהור" של הגטו מילדים בני 12 ומטה ומבוגרים מגיל 55 ומעלה.

הגטו התמלא קולות של כאוס, רעש מחריש אוזניים, צעקות ובכי. בתוך פחות מ-48 שעות נרצחו 1,800 תינוקות, ילדים וזקנים.

אני הייתי בת 12 - בדיוק על התפר מבחינת הוראות ההשמדה. על סף המדרגה בכניסה לרכב האיסוף שנכפה עלינו לעלות אליו, לאחר שאחי נאלץ להיכנס פנימה, פניתי לגרמני האחראי ואמרתי: "ליבר הר, איש בין פֶּהליק צו ארבייט" - אדוני היקר, אני כשירה לעבודה, והראיתי שיש לי כרטיס עבודה. הוא סימן בידו לכיוון בניין סמוך ופקד עליי: "לכי לשם!"

זו הייתה הפעם האחרונה שראיתי את אחי. כמו עם אמא, הפרידה הייתה בקטיעה אכזרית, לפני שהיה ניתן להבין בכלל שזו פרידה.

אינני בטוחה אם במרוצת השנים בדיתי בלבי את דבריו על מפתן
הרכב הארור שבו ראיתיו לאחרונה, או שאכן הוא אמר לי את
הדברים. כך או כך, חייתי מתוך צוואתו: "חיה'לה, תינצלי, שנחמה
לא תישאר לבד".

אחי היקר והאהוב מכל, מאיר'קה שלי, שהייתי לו אם בעל כורחי,
בלילות, כששנתי נודדת, אני רואה אותו מסתובב בביתי ומדברת
איתו. על אף כל השנים שעברו, מעולם לא נפרדנו. הוא איתי
תמיד!

התמונה היחידה של מאיר

עומדות משמאל בת הדודה איילין, האחות נחמה למטה חיה ומאיר

חיסול גטו קובנה

הגרמני שאפשר לי להימנע מלעלות לרכב שסופו השמדה, הצביע כאמור על בניין שנמצא בסמוך.

היו שם בונקרים שבהם התחבאו אנשים. השמועה שמבצע אכזרי שכזה עומד להיות מנת חלקנו פשטה עוד לפני שזה קרה, ולכן אנשים הכינו כל מיני מקומות מסתור.

חלק מההורים שלחו את ילדיהם לאימוץ אצל גויים בסביבה.¹¹ הייתי לבד. נכנסתי לחדר ורציתי להתחבא מתחת למיטה, כך אמר לי האינסטינקט. כל המקומות היו תפוסים. נכנסתי לארון בגדים, והסתתרתי בין המעילים התלויים על קולבים, בעוד רגלי חשופות. שמעתי שוב את הגרמנים עולים, ושוב פקדו עליי ללכת לאוטובוס. פגשתי שוב את הגרמני ששחרר אותי ואמרתי לו: "נתת לי ללכת" והוא אמר "אז לך". האקציה הנוראית הזו נמשכה יומיים.

הערב ירד. הלכתי בעקבות קולות תפילה ששמעתי. חבורת גברים התפללו "ערבית". ניגשתי לאחד מהם וביקשתי שילך לאחותי ויודיע לה איפה אני נמצאת ושתבוא לקחת אותי. מאוחר יותר באותו הלילה היא באה ואספה אותי בחזרה למקום שבו גרנו. ההליכה ברחוב הייתה פחד מוות. כלבים אימתניים חיפשו אנשים

¹¹ אחד הילדים שניצלו בדרך זו היה השופט אהרון ברק.

בבונקרים. כמעט ולא הייתה נפש חיה בחוץ. למקומיים היו מקומות מסתור טובים יותר ממי שהגיע מבחוץ.

למחרת קמנו מוקדם מאוד והלכנו למקום העבודה של נחמה. נתנו לנו להיכנס. פחדנו שיבואו הגרמנים ויעשו חיפוש. מתחת לאחת המיטות היו סלי קש ובהם הכביסה המלוכלכת. נחמה הכניסה אותי לאחד הסלים. הגרמנים אכן באו ובדקו, לשמחתי לא עלה על דעתם לחפש בתוך סל הכביסה.

נחמה הייתה בגיל המתאים והחזיקה בכרטיס עבודה כך שלא הייתה צריכה להסתתר.

החברות שעבדו איתה דאגו לי, הן גם החביאו אותי מתחת לדרגש באחד הימים.

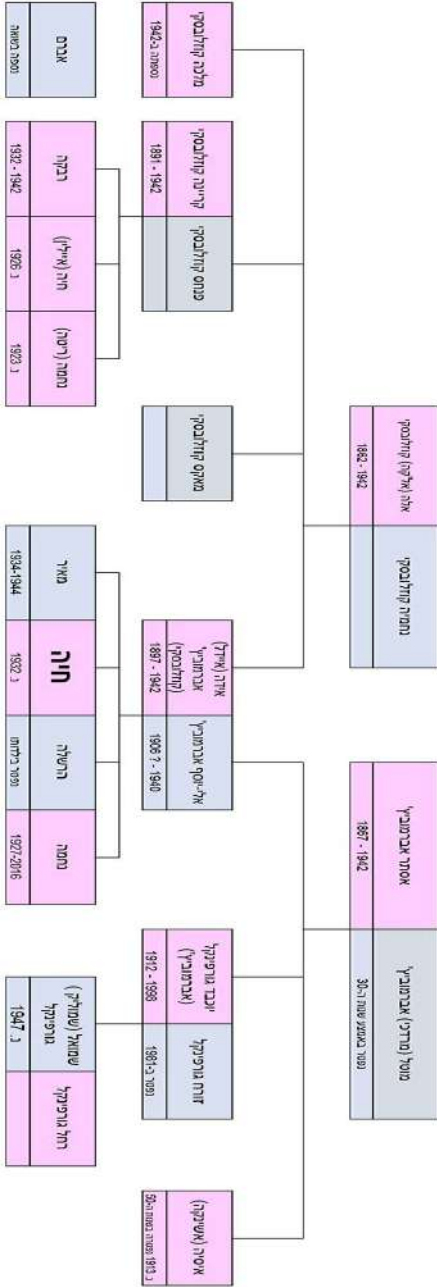
עד היום יש לי רפלקס מותנה של איפה להתחבא. אני מומחית בזה. כך היה גם בכל השנים של גידול הילדים, זה תמיד נמצא אצלי בראש.

הגרמנים היו מאוד נחושים להצליח במשימתם "לנקות" את הגטו מילדים וזקנים והם עשו כל מה שהיה לאל ידם להצליח במשימתם. בין השאר הם עינו את אנשי היודנראט, חלקם נשברו וחשפו מקומות מסתור.

1,200 ילדים וקשישים נוספים התגלו במקומות המסתור ונרצחו בפורט התשיעי ובאושוויץ.

לאחר כמה שבועות שמענו שעומדים לחסל את הגטו סופית, ואת האנשים ישלחו למקומות עבודה. ואכן, ביולי 1944 חוסל גטו קובנה. היינו אובדי עצות, מיואשים וחוששים מהתחנה הבאה.

אילן הייחסין של משפחת אברמוביץ, קוזלובסקי עד חיה

שטוטהוף

לאן הולכים מכאן? מהי התחנה הבאה בחלום הבלהות הזה?
עם חיסול הגטו הועברנו במסע מפרך של שבוע ימים ברכבת
בהמות עד שהגענו לדאנציג, גדנסק של היום. משם הועברנו 36 ק"מ
מזרחה, לשטוטהוף.¹² שטוטהוף היה קאצט - מחנה ריכוז, התנאים
בו היו קשים ואכזריים.

היו שני חלקים במחנה: בצד אחד אוקראינים, רוסים וצוענים
ובחלק השני, מעבר לגדר החשמלית, היהודים.

הקאפו הפולני האכזרי, מקס, היה אחראי על היהודים מטעם
הגרמנים ואם מישהו היה יוצא מהשורה בזמן חלוקת המרק זה היה
רע מאוד.

שמו יצא למרחוק כסדיסט אכזר וכל מי שעבר במחנה זוכר אותו
ואת נחת זרועו.

מקס הארור חשב שדודתי, אחות אבי, אשינקה (איסייה), ששהתה
גם היא במחנה, באה לקחת מנה נוספת של אוכל. הוא השכיב
אותה על הרצפה, דרך עליה והרביץ לה. אחרי השחרור היא סבלה
מבעיות רבות בכליות שנפגעו כתוצאה מהאירוע הזה. היא נפטרה
צעירה, בשנות החמישים.

¹² לא הצלחתי לאמת את המסלול המדויק כיצד הגיעו סבתא ואחותה מקובנה
לשטוטהוף. אני משער כי הן הועברו ברכבת עד דאנציג ומשם, כנראה, באיניה
לשטוטהוף.

מפקדים רבים נערכו בשטוטהוף. באחד מהם הוציאו אותנו החוצה. אחותי סיכמה איתי שהיא תהיה שלוש או ארבע שורות מאחוריי, ואם אצליח לעבור לכיוון שממנו הולכים לעבוד, היא תבוא בעקבותיי. אישה אחת נתנה לי שמלה ארוכה והרימה לי את השערות כלפי מעלה כדי שאיראה מבוגרת. בסלקציה נקבע שאני לא כשירה לעבוד והועברתי לקבוצה שנשארה במחנה. אחותי הצליחה לחמוק לצד שלי ונשארה איתי. בסלקציה השלישית היא ראתה שנתנו לי לעבור לצד שנשלח לעבודה והצליחה לבוא בעקבותיי. הגרמנים נזקקו לידיים עובדות. לראשונה מאז החלה המלחמה נאלצתי ללבוש בגדי אסירה. למעשה המחנה הורכב מ-100 מחנות מישנה לצרכי עבודות כפייה. הצורך הזה גבר ככל שהתקדמו הסובייטים וסגרו על הגרמנים.

מגטו קובנה לשטוטהוף

מחנה עבודות הכפייה ליד שטוטהוף ו"צעדת המוות"

נלקחנו לאחד השדות. שהינו באוהל של 100 איש. היו שם שמונה או תשעה אוהלים כאלה - היינו בערך 1000 נשים. השינה הייתה בדרגשים של שלוש קומות.

העירו אותנו עם שחר בצעקות רמות.

על כל אוהל הייתה אחראית ה"לאגר אלטסטה" [זקן הבלוק].

כל בוקר צעדנו כ-2 קילומטר לעבודה. עברנו על פני שדות בדרכנו לחפור עבור הגרמנים תעלות נגד טנקים.

הרעב מכריח לקחת סיכונים.

הייתה פרצה בגדר המחנה והשמועה שפשטה הייתה שאוכל הוא בר השגה. אחותי הלכה פעם אחת, ומשום שהתמהמהה כל כך לחזור, התמלאתי דאגה. למודת סבל ואכזבות, כשהיא שבה סופסוף, כבר לא התחשק לי לאכול.

יום אחד פניתי לחברה בת גילי ואמרתי לה: אנחנו קטנות, נעבור בקלות את הפרצה ולא יראו אותנו. פולנית ידענו וגרמנית הבנו ולתומנו חשבנו שנמצא אוכל קרוב מאוד למחנה.

הלכנו והלכנו, בגיא ובהר, כשאנחנו זוכרות שצריך לחזור בזמן לאֶפֶל - למֶפֶקד.

הגענו לביתה של גויה אחת, דפקנו על דלתה בתעוזה שאיש שבע לא יוכל להבין, וביקשנו מזון. קיבלנו ריבה ולחם. לבקשתה של נחמה, אחותי, השגתי גם חוט ומחט.

הספקנו, למרות החשש הרב, להגיע בזמן למפקד.

בהזדמנויות אחרות היינו מתגנבות אל מחוץ למחנה ולוקחות סלק ותפוחי אדמה.

אחותי לקחה חתיכה מכל אחת מהשמיכות הדקות שהוקצו לנו ובעזרת החוט והמחט שקיבלנו, תפרה מהן כפפות ומחמם לרגליים עבורי.

אחת הנשים ששהתה איתי באוהל הייתה מקובנה. אישה אצילית, מוכשרת ואינטליגנטית. היא נהגה לדקלם לנו שירים ולעודד את רוחנו. "יבוא יום ונשתחרר", היא חיזקה אותנו ונטעה בנו תקווה, אך כוחה לא עמד לה מול כל הקשיים והיא לא זכתה להגיע ליום המיוחל.

בעבודות הכפייה חפרנו כל כך עמוק שאני, הקטנה, כמעט שלא יכולתי לצאת מהבור. בעקבות כך ציוותו אותי לקבוצה שעסקה ביישור האדמה שנחפרה החוצה מן הבור.

בזמן שעבדנו היה גרמני אחד שהשגיח שאנו עושות את העבודה כמו שצריך. הוא היה שונה מבני עמו האכזריים, כנראה שלב אנוש עדיין פעם בקרבו. הוא חיבב אותי, וכשחזר מחופשה של כמה ימים, הביא לי נעליים במקום נעלי העץ הרעועות שהיו לי.

אמנם מידת הנעליים הייתה קטנה למידתי, אך הסתדרתי עם זה בלי בעיה. זה היה ממש מותרות.

אותו גרמני הביא לי גם אוכל וריחם עליי.

בימי ראשון לא עבדנו. ביום זה הלכנו לנחל ובסמוך למימיו הקפואים פלינו כינים משערות ראשינו.

לחם, מרגרינה וקצת מרק היה כל מזוננו.

לאחר שהות של כמה חודשים במחנה העבודה ליד שטוטהוף החלו להגיע דיווחים שטייס רוסי הגיע למחנה וסיפר לאחראית שעוד מעט נשתחרר ונצא לחופשי מכיוון שהקרב עומד להיות מוכרע והגרמנים ייכנעו.

ברקע שרקו מטוסי קרב מעל ראשינו.

הלכנו והלכנו ארבעה ימים ברגל, בלי לעשות כלום, במה שמכונה "צעדות המוות". בלילה הביאו אותנו לאסם ושם ישנו. עברנו דרך יערות בקור אירופאי מקפיא.

בבוקר השכם, בטרם יעלה האור, היו מעירים אותנו כדי שנמשיך ללכת. רבים החזירו את נשמתם לבורא בעקבות התנאים הקשים והמזון המועט.

למרות ועל אף הכול, רק רצינו לחיות. הו, כמה שרצינו לחיות!

השחרור

סוף ינואר 1945 – ליד אלנשטיין¹³

לאחר ארבעה ימי הליכה רצופים שכאלה, כשהכיוון הכללי הוא ברלין, הגיע הבוקר. עדיין רבצנו על הקש ליד הפרות. האור עלה ואף אחד לא בא להעיר אותנו, אף אחד לא צעק.

תהינו לפשר העניין. כעבור כמה שעות האחראית, הלאגר אלטסטה ההונגרייה, פתחה את השער והכריזה "אנחנו חופשיים!"

התגובה המתבקשת היא פרץ אדיר של שמחה. אבל דווקא ברגע הזה חשנו חוסר אונים ובלבול.

מה זה אומר "חופשיים"? איך חופשיים? לאן נלך עכשיו?

היינו בהלם מוחלט.

הדבר הראשון שעשינו היה ללכת לכפרים בסביבה ולחפש אוכל. לחם.

¹³ מבוטא אולשטין Olsztyn

אנשים אכלו בתאוה שהייתה גדולה ממידות הקיבה המצומקת שלהם ולא יכלו לעכל את הכמויות האלה, מה שהוביל לבעיות עיכול חמורות.

בימים של "צעדת המוות" התנאים הקשים גרמו לאחותי נחמה, שהייתה חזקה בדרך כלל, לדלקת ריאות עם חום גבוה מאוד. דווקא עכשיו, כשהגיע השחרור המיוחל, דאגתי לשלומה וחשבתי איך לסייע לה. פניתי ברוסית לחיילים וביקשתי שיבוא רופא. הגיע רופא, יהודי. הוא נתן לה פניצילין ולשמחתי הרבה היא התחזקה והבריאה.

בצדי הדרכים ראינו גרמנים מתים. ישנו בכפרים בבתים הנטושים. כך זה נמשך בערך חודש.

הרוסים לקחו אותנו בתור עוזרים שלהם. את אחותי לקחו לעבוד באיסוף הרכוש הגרמני ורצו לשלוח אותנו לרוסיה, לסיביר.

נחמה לא הסכימה ללכת לשם בשום אופן.

ברחנו בלילה קבוצות קבוצות של בנות. השארנו הכול, את המגהץ, הבגדים וכלי המיטה, אפילו את מדי הפסים שרציתי לשמור כמזכרת והיו עדות למה שעברנו השארנו מאחור.

המקום שבו שוחררנו סופית היה ליד דאנציג.

אנחנו חופשיים, אמנם שבויים בחוסר אונים, אבל חופשיים מאימת החרב על הצוואר!

לאחר השחרור

לאן הולכים עכשיו?

יתומות מאב ואם, ללא אח קטן ויקר, ללא מולדת, ללא בית.

למרות הכול, הרגליים והלב הובילו אותנו בחזרה למקום היחיד שהכרנו כבית, אולשן, רק על מנת לגלות באופן סופי ומוחלט שזהו כבר לא ביתנו.

נסענו לשם ברכבת.

בעיירה הכול היה שקט ושומם, לא דומה כלל לחיים שהכרנו לפני המלחמה. היהודים שגרו במרכז העיירה כבר לא היו שם.

לבית המקורי שלנו לא נכנסתי. לא יכולתי. נדמה היה שהכול בוכה. לא רציתי לראות ולא רציתי לגור שם. ידענו שגרה שם מי שהייתה הגויה של שבת שלנו, זו שטיפלה בפרה.

בכל זאת מצאנו שתי משפחות יהודיות. אחת מהן היו קרובים שלנו, משפחת קוזלובסקי. התארחנו אצלם, אך מכיוון שהם עזרו לעוד אנשים, עברתי למשפחה האחרת.

את המשפחה ששהיתי אצלה הכרנו עוד מלפני המלחמה מפני שהעיירה שלנו הייתה מקום קטן. הם שוחררו על ידי הרוסים שנה לפנינו. אומצתי בתור הילדה שלהם. לאם המשפחה קראו בלה קוטלר. ביתם היה הבית השלישי ברחוב בארונער, מול השוק.

הם רשמו אותי לבית ספר רוסי. מכיוון שהפסדתי ארבע שנות לימוד הייתי בכיתה נמוכה לגילי.

אני זוכרת שיום אחד אחות של בלה באה לבית הספר להביא לי לביבות שהכינה עבורי.

לאחות אחרת היו שני ילדים שאחד מהם הלך איתי לבית הספר. הם לא שרדו את המלחמה. היא נהגה להשתכר ובשיכרונה הייתה צועקת לפעמים: "את ניצלת, והילדים שלי לא!"

אחותי נחמה שהתה אצל משפחת קוזלובסקי. נפגשנו לעתים קרובות. שהינו שם כשנה.

למרות סיפור החיים הגדוש והמפותל שעברתי, בכל זאת הייתי רק בת 13. משפחת קוטלר היו עבורי הכי קרוב למשפחה שיכולתי לבקש.

הם עברו לארצות הברית ושמרנו שנים רבות על קשרי מכתבים לבביים. שנים מאוחר יותר גם נפגשנו כאשר ביקרתי בניו יורק.

כך זה נמשך עד שיום אחד בלה כתבה לי שהיא לקתה באלצהיימר ושזהו המכתב האחרון שהיא כותבת לי.

כל חיי אהיה אסירת תודה לה ולמשפחתה!

תום המלחמה - מאולשן למנזר אינדרסדורף

בשובנו לעיירה עברנו ברחוב שלוס¹⁴ גאס (נקרא גם וישניבה גאס) שבו גרה בעבר דודתי היקרה, דודה יוכבד. רחוב שהיה הכי יפה מכיוון שכל בתי העץ שבו הוחלפו בבתי לְבָנִים.

מה שומם היה הרחוב הזה. מה עצוב.

בנות דודי מצד אמי, איילין וריטה, עליהן סיפרתי קודם, גם הן היו לי כאחיות. גם הן חזרו לאולשן בתום המלחמה. אחר כך הן נסעו לקליבלנד להתאחד עם אביהם, הדוד פנחס, שהגיע לשם עוד לפני פרוץ המלחמה.

אולשן סופחה והייתה לחלק מרוסיה.

כשיהודים החליטו לחזור לפולין כבר לא נתנו להם לצאת. משפחת קזלובסקי ומשפחת קוטלר שילמו כסף עבור נחמה ועבורי כדי להשיג לנו רישיון לעזוב את המקום - עברנו לוויילנה.

בוויילנה היו ארגונים ציוניים שעזרו לנו להגיע ללודז', שם רוכזו הילדים איתם ביליתי את השנים הבאות.

נחמה שהייתה כבר בת 19 הצטרפה לקבוצת מבוגרים בלודז', "דרור". אני הייתי מיועדת להיות בקבוצת הילדים.

¹⁴ שלוס ביידש מצודה, בסוף רחוב זה יש מצודה מהמאה ה-13

משם עברנו ל-וולבז'יך¹⁵ בפולין, ליד הגבול עם גרמניה, שם היה קיבוץ נוער של תנועת "דרור". התחנה הבאה אחרי וולבז'יך הייתה מינכן. משם הועברנו למנזר אינדרסדורף, 40 ק"מ צפונית לעיר.

המנזר היה ריק מנזירותיו, היו בו חדרים רבים ואפילו פסנתר.

היינו קבוצה של 300 נערים ונערות במה שנקרא "מחנה עקורים", נערים ללא משפחה, ללא בית וללא מולדת. הפכנו למשפחה אחת גדולה ומורחבת זה לזו.

שליחים מתנועת "דרור" שהגיעו מהארץ, לימדו עברית, "הרביצו" בנו ציונות והכינו אותנו לעליה לארץ ישראל. התנועה החלוצית "דרור" פעלה לאחר המלחמה כתנועת נוער ציונית-סוציאליסטית והייתה קשורה ל"קיבוץ המאוחד".

המדריכים היו מבוגרים מאיתנו בערך בשלוש שנים. זכורות לי במיוחד המדריכות חנה לזיטה ודרורה מימון מעין חרוד.

כמובן שהיו שם גם מעשי קונדס, כמו הפעם שהמדריכים נסעו לכנס והכנו להם "הפתעה", כשהם חזרו שמנו על הרצפה דמויות של מתים ונרות - הם נבהלו כהוגן.

העונש שקיבלנו מעיד על אווירת הערכיות העמוקה בה הכול התנהל. הורידו לנו את העניבות שסימלו את השתייכותנו לתנועת "אחדות העבודה" ואסרו עלינו לשיר את שיר הקבוצה שלנו, קבוצת איתן - "איתן נעמוד במקומותינו!"

¹⁵ בפולנית Wałbrzych, בגרמנית Waldenburg

שהיתי שם שנתיים, עד 1948, השנה שבה הגעתי לארץ חדשה וזרה,
ארץ שחונכתי לכסוף אליה. ארץ הקודש. ארץ ישראל.
עליתי לארץ ב-15 ביולי 1948. מכיוון שתאריך הולדתי המדויק לא
ידוע לי, מאותו יום ואילך, תאריך זה הפך ליום הולדתי.

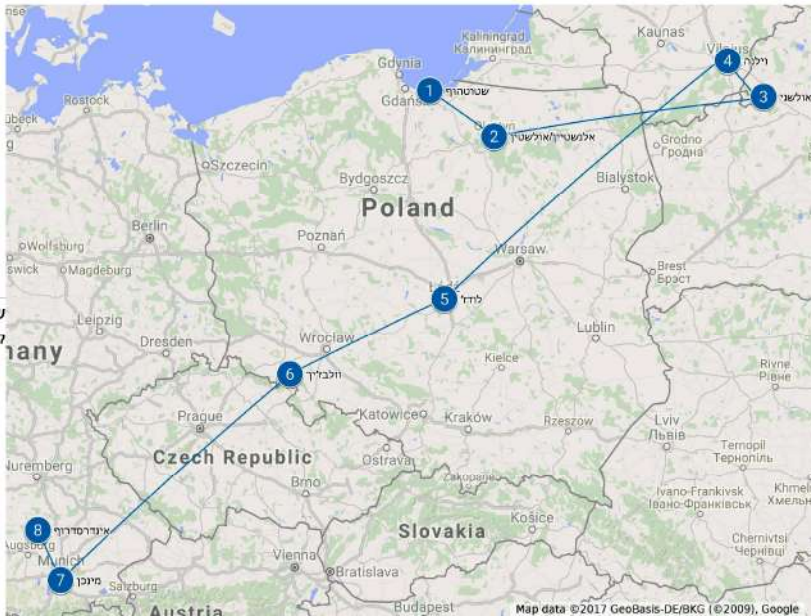

תמונות ממחנה העקורים אינדרסדורף

עם סיום המלחמה

1. שטוטהוף 2. אלנשטיין 3. אולשן 4. וילנה 5. לודז'

6. וולבז'ר' 7. מינכן 8. אינדרסדורף

נחמה

אחותי נחמה הגיעה לפרקה, התחתנה ועברה לגור בצרפת. בעת שהותי באינדרסדורף קיבלתי ממנה מכתב ובו ביקשה שלא אסע לארץ, שהיא מסתדרת היטב והיא תדאג לכל צרכי אם וכאשר אבוא אליה לפאריז.

לפני שהגיעה לצרפת שהתה בגרמניה עם דודתנו האהובה יוכבד עד שבנה שמוליק, בן דודנו היקר, נולד ומטבע

הדברים הדודה יוכבד התפנתה להקדיש לו את כל מרצה.

לאחר שנחמה התחתנה היא נשארה לגור בצרפת 10 שנים ומשם עברה לבוסטון עם בעלה יצחק (אייזק) בוגוט, שם התגוררה כל חייה עד ליום מותה.

יצחק היה חייט במקצועו ונחמה עזרה לו בעסק. הם הביאו לעולם שלושה ילדים: אידה דוידסון, אנט בוגוט וארנולד בוגוט, מהם נולדו להם שני נכדים ושלושה נינים.¹⁶

¹⁶ עדותה של נורה בוגוט

https://www.youtube.com/watch?v=Rv7vVokf__Y

אני לא רציתי להגיע לצרפת. הייתי מאושרת בחברת הילדים ה"עקורים" כמוני. הייתה לי "משפחה". אספתי רסיסי ילדות עם אנשים שהיו בדיוק במצבי.

החלטתי לא לספר לאחותי בטרם מעשה אלא רק בדיעבד ופשוט נסעתי ארצה – הייתי אז בת 16.

היו שלוש קבוצות שעלו לארץ. אחת מקפריסין, אחת באקסודוס, ואני באחרונה. יצאנו ממארסי בצרפת והגענו לחיפה.

עם נחמה שמרתי על קשרי מכתבים באדיקות רבה כל השנים. היינו מעודכנות זו בחייה של זו גם באמצעות שיחות טלפון ובביקורים הבודדים שלי בארצות הברית, ושלה בארץ.

הקשר והאהבה בינינו עמוקים לאין שיעור מהפעמים בהם נפגשנו פיזית במהלך השנים.¹⁷

זוהי ברית שמעבר למילים. אינני יודעת אם הייתי זוכה לשרוד לולא נחמה שלי האחות הגדולה והנערצת.

היא הייתה לי אם ואחות.

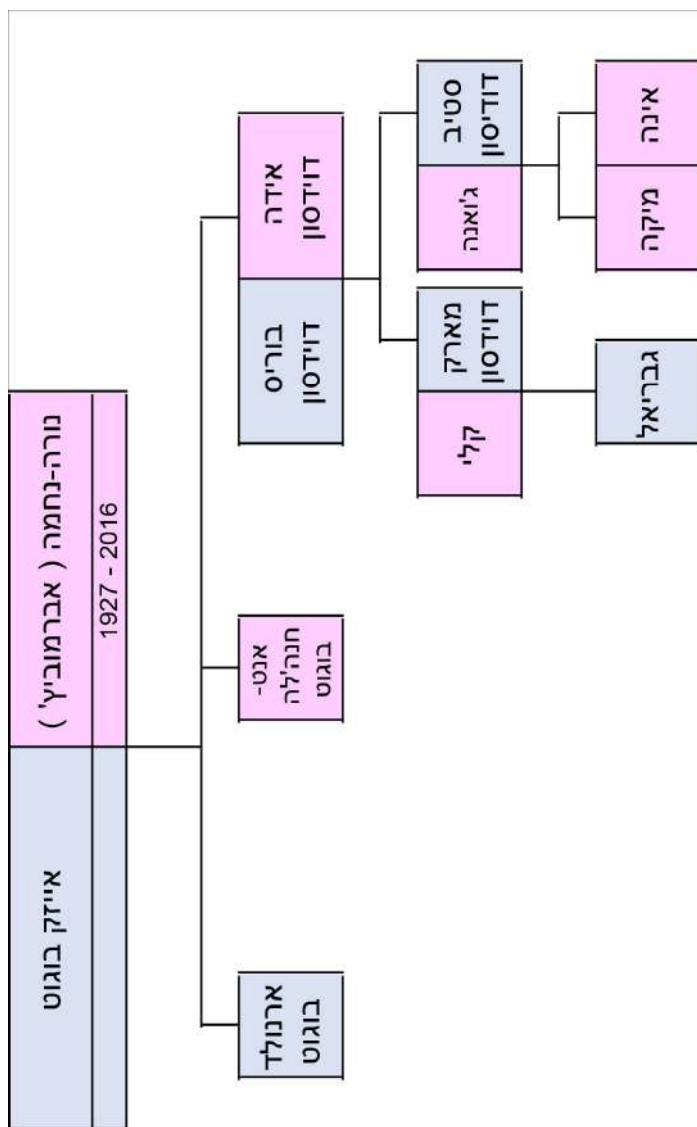
נחמה נפטרה בחול המועד סוכות, 19 באוקטובר 2016, בת 89 במותה. יהי זכרה ברוך!

¹⁷ בשנת 2002 נסעתי להופיע ברחבי ארה"ב במסגרת מילואים בתזמורת צה"ל. אחת ההופעות הייתה בבוסטון בבית כנסת גדול. לפני ששרתי את השיר "אדון עולם", סיפרתי לקהל שאחות של סבתא שלי אמורה להיות באולם ומכיוון שאני לא מכיר אותה אשמח אם היא תוכל להרים את ידה. היא ישבה בשורה האחרונה. ביצעתי את השיר תוך כדי הליכה ארוכה אליה. הרבה דמעות נשפכו שם, לא רק שלי ושלה, אלא גם של הקהל כולו. זה היה הערב היחיד שזכיתי לפגוש אותה.

נחמה ויצחק עם הבת אידה

אילן היוחסין של האחות נחמה-נורה בוגוט

העלייה לארץ ישראל

קיבוץ בית השיטה

ב-15 ביולי 1948, יום הולדתי החדש - חודשיים לאחר הקמת מדינת ישראל, הגעתי לארץ.

זכיתי להיות חלק מדור מגשים הציונות שבו הסתיימו 2000 שנות כיסופים של אבות אבותינו להגיע לארץ ישראל.

אך עם זאת, הייתי בסך הכול נערה בת 16 שמגיעה למקום חדש וזר, סקרנית אך גם חוששת.

מנמל חיפה נלקחנו ישירות לפרדס חנה להתאקלמות קצרה ומשם לקיבוץ בית השיטה, שם שהיתי שנתיים. הייתי בקיבוץ עם קבוצת הילדים שהגיעה איתי מאינדרסדורף.

בקיבוץ הכינו אותנו להצטרפות לחברה המתהווה והנבנית בארצנו. לקחו אותנו לטיולים, בערבים היו כולם רוקדים ושרים. אני לא השתתפתי. היה לי עצוב על הלב. חשבתי שבתור יתומה אסור לי לשמוח - זה לא יאה ולא נאה.

אחת המדריכות, שרה (שוֹר'ה) שמה, ניגשה אליי ושאלה מדוע אינני מצטרפת. עניתי שאני חסרה את המשפחה שלי. היא אמרה שאני לא היחידה כאן שזה מצבה ושאראה איך בכל זאת כולם מסביב מצליחים לשמוח. "את לא חייבת לרקוד אם את לא רוצה, אבל יש מקהלה כאן ושמעתי אותך בחדר האוכל שרה לעצמך, ולדעתי יש לך קול טוב".

ככה נהייתי חברת מקהלה. אט אט התחלתי לחיות, למדתי שמותר, ואולי אף צריך, לשמוח. חשתי סיפוק. היה לי כל כך טוב.

במבט לאחור, ולאור כל פרקי חיי שקדמו לפרק הזה, ביחד עם תמהיל הנעורים שאין שני לו, זו הייתה התקופה הטובה בחיי!

חצי יום עבדנו וחצי יום למדנו.

גרנו במקום נפרד משאר חברי הקיבוץ.

מבחינת הגיל הייתי בקבוצה האמצעית מבין שלוש קבוצות. הקטנים היו ברובם ילדים מרוסיה שניצלו על ידי גויים.

הלינה הייתה בנות ובנים בנפרד, עד שהקמנו את המשק ואז הלינה הייתה אמנם מעורבת אך היו משמעת וצניעות.

שנתיים שהיתי שם בשנות הקסם של הנעורים, עד שנת 1950. שנה ב"עליית הנוער" ושנה ב"הכשרה" שיועדה להכין אותנו להתיישבות במקום חדש.

על מה שהיה "שם" בשנות המלחמה הקשות לא העזתי לדבר.

חיה בתקופת אינדרסדורף והעלייה ארצה

העליה לארץ והתיישבות

דוד

לאחר שסיימנו את ההכשרה - ירק, קטיף וכדומה - נשלחה הקבוצה לנתיב ה"ה כדי "לבדוק את השטח".

הייתה שם קבוצת פלמ"חניקים שעלו על הקרקע. בשלב מסוים עזבו כמה מהם ואנחנו הצטרפנו.

פגשתי שם בחור אחד, יחיד ומיוחד, בשם דוד, לימים בעלי ושותפי לחיים.

דוד היה אציל נפש אמיתי. הוא היה טיפוס מופנם ומסוגר. את קורותיו לפני שעלה לארץ נדמה שנעל בקופסה והשליך אותה במצולות הים במהלך ההפלגה לארץ.

הוא לא סיפר ולא דיבר על מה שהיה "שם".

אפילו איתי, האישה שלצדו במשך 60 שנה כמעט, הוא מיעט מאוד לדבר על כך.

סיפור קורותינו בטרם נפגשנו מקביל. גם הוא, כמוני, איבד אח, ובמקרה שלו שני אחים. גם הוא, כמוני, עבר את המלחמה לצד אחותו הגדולה ממנו, מינה (1920 – 8.1.1998) וניצל הרבה בזכותה.

גם אחותו, כמו אחותי, קבעה את מקום מושבה וחייה בארצות הברית, מינה בניו יורק ואחותי נחמה בבוסטון.

את מעט הידיעות על מה שעבר עליו שמעתי ממינה, אחותו
המסורה.

דוד נולד ב-25 באוקטובר 1925.¹⁸

בצעירותו גר דוד בנארול, עיירה קטנה בפולין, סמוך לגבול עם
אוקראינה.

הוא התגורר שם עם
הוריו, חנוך-הנדל¹⁹ ואדל.
דוד היה הקטן מבין
ארבעת הילדים, שני
אחיו הבוגרים משה
וג'וני (שמו העברי היה
יוסף, הפולני כנראה
ז'ניה וכינויו היה ג'וני)
ואחותו מירצ'ה, הידועה
במשפחתנו כדודה מינה.

בבית התגוררו שלוש משפחות. משפחתו של הנדל, אבא של דוד,
משפחת חיה-רבקה, אחות של הנדל, ומשפחת אחיו שמאי ואשתו
רוזה-רויז'ה, ולהם שני ילדים, בת שנפטרה בילדותה ובן בשם

¹⁸ באוקטובר 2006 התכנסנו כדי לחגוג לדוד יום הולדת 80. בעוד כל המשפחה
יושבת במסעדה, גילה לנו דוד שבעצם הוא נולד ב-1925 ולמעשה זהו יום
הולדתו ה-81!

¹⁹ על פי אפרים אלטמן, בן דודו, הנדל היה שמו למרות שבמשפחתנו ידוע כל
השנים ששם אביו היה חנוך.

אפרים אלטמן - בן דודו היקר של דוד, שנותר בן המשפחה היחיד שלו כמעט והם היו בקשר טוב וחם כל ימי חייו.²⁰

החיים בעיירה היו חיי דוחק, והפרנסה ממסחר הייתה קשה.

ב-9 בספטמבר 1939 נכנסו הגרמנים לעיירה, עשו מהפכה שלמה ושרפו כמה רחובות קטנים.

בשלב הזה הגרמנים אפשרו, ואולי אף עודדו את היהודים, לעבור לצד הרוסי. דוד ומשפחתו אכן ברחו מזרחה לרווה-רוסקה (RAVA RUSKA) שנמצאת בצד האוקראיני סמוך לגבול עם פולין.

בשלב מסוים העבירו אותם ברכבות הרחק מזרחה, להרי אורל בסיביר.

אחר כך הם עברו לקולחוז²¹ בקזחסטן/אוזבקיסטן, כמה עשרות קילומטרים מטשקנט.

במהלך השנים האלו עבר דוד הכשרה בבית ספר מקצועי בטשקנט, כנראה באורט, או שהה בקרבתה במקום בשם ליאנגר (Lyangar).

תנאי המחיה היו קשים מאוד והרעב היה כבד, מה שהוביל למותם של הוריו, הנדל ואדל, ושני אחיו הגדולים, משה וג'וני, ודוד נותר עם אחותו בלבד. לא היה מי שיקבור אותם בכאוס ששרר, ודוד עשה זאת בעצמו - הסבר אפשרי לשתיקתו במשך כל חייו.

²⁰ פרטים רבים אודות סבא דוד השלים לי אפרים בראיון שקיימתי אתו ב- 30.8.15.

²¹ קולחוז - כינוי למשק שיתופי בברית המועצות, שכפה סטלין על האיכרים, במסגרתו חויבו להתאחד בחוות חקלאיות שיתופיות, בהן הרווחים מתחלקים בין חבריו.

דוד עבד ברכבת, והצליח להשיג מעט אוכל ולשרוד, בעיקר הודות לאחותו המסורה מינה שהייתה לצדו בכל השנים האלה.²²

במהלך המלחמה דוד היה בסכנת חיים כשחלה ב"טיפוס". מינה טיפלה בו וסיפרה לי שהיה לילה אחד שלא היה ברור אם הוא ישרוד ומצבו היה כל כך רע, שהרופא אמר שאם הוא יעבור את הלילה יש תקווה לאחריתו. למזלי הרב הוא שרד!

דוד היה איש עמל כל חייו, בעל מזג שקט ונוח. היו לו ידיים טובות וכישרון טכני, דבר ששימש אותו גם לפרנסתו וגם לעבודות הבית השונות.

בדומה למסלול חי, גם מינה אחותו הייתה מבוגרת ממנו בחמש שנים. דבר זה הוביל את דוד להיפרד ממנה ולחפש את דרכו כאדם בוגר באופן עצמאי. בסמוך לתום המלחמה התחתנה מינה עם שמיל ספיטלניק ובעת שהותם באוסטריה ילדה את שני ילדיה הגדולים. למינה ושמיל נולדו חמישה ילדים: פרנקי, אדל, התאומים הרולד ולינדה ורותי.

דוד עלה ארצה מרוסיה עוד בטרם הכרזת המדינה ב-48 בסיוע ארגון שנקרא H.I.A.S (Hebrew Immigrant Aid Society), ארגון יהודי בינלאומי שסייע לפליטים באוסטריה ובאיטליה לעלות ארצה, ייתכן שדרך לצ'ה (leuca). האנייה הבלתי לגאלית "שאר ישוב" שבה

²² בשיחה שקיימתי עם בתה של מינה, אדל, ב-15.1.2017 היא הוסיפה פרטים. על פי מיטב זיכרונה, כפי ששמעה מאמה, שנהגה לשתף אותה בקורותיה במלחמה, האחים משה וג'וני מתו ממחלה בתחילת המלחמה בנארוול וגם האם אדל. האב הנדל יצא יום אחד להביא תרופה בעקבות מחלת האם ולא שב. כמו כן, מינה ודוד התחבאו ביערות, התחזו לצוענים, עבדו והסתתרו בין כורי פחם.

ניסה להעפיל ב-23 באפריל 1947, נתפסה והמעפילים גורשו למחנה מעצר בקפריסין. לאחר זמן מה הגיע לארץ.

דוד אלטמן – מסלול משוער במלחמת העולם השנייה ואחריה

דוד ואחותו, הדודה מינה

מיד כשעלה הצטרף לפלמ"ח.

מבחינה חברתית הוא לא ממש השתלב עם הצברים. בשבתות הוא נהג להישאר במחנה כי כשכולם חזרו למשפחות, לא היה לו אל מי לחזור.

במלחמת השחרור השתתף דוד בקרבות בדרום, ליד יד מרדכי, במסגרת חטיבת "יפתח" של הפלמ"ח.

כאשר אני הגעתי ל"נתיב הל"ה" הוא שהה שם כבר כחצי שנה.

הם גרו בכפר ערבי שנקרא עד מלחמת העצמאות נטאף.

היו עימותים בלתי פוסקים עם השכנים הערבים. הם היו מפגעים ומשבשים לנו את הספקת החשמל והמים. הערבים היו ממוקמים על גבעה גבוהה מאתנו. באחת מתורנויות השמירה על הישוב היו יריות ואחד מהערבים נהרג.

ברוסיה דוד למד מסגרות, ומכיוון שהיה לו חוש טכני מצוין ו"ידיים טובות", כשהגיע למשק צוות לעבודה במכונת הקידוח. הוא שמח בעבודתו זו והתמיד בה עד יציאתו לפנסיה, אך כחבר קיבוץ לא ראה את עצמו מתמיד.

כששמע שכשהחבר'ה שמשתחררים מקבלים בית הבראה חשב לעצמו שזה רעיון טוב. "אני אעזוב את המשק", אמר לי. עוד לא היינו חברים באותה תקופה. הוא אכן עזב את נתיב ה"ה" ונסע לעבוד בקידוחים בחברת "מקורות" באילת.

כשהיה לו חופש מהעבודה התאכסן בבית מלון בתל אביב.

יום אחד פגש בחברתי היקרה מימי אולשן, חביבה מלצר, בדרכו מאחד הקידוחים. היא סיפרה לו שגם לה יש חברה ב"נתיב ה"ה", אני.

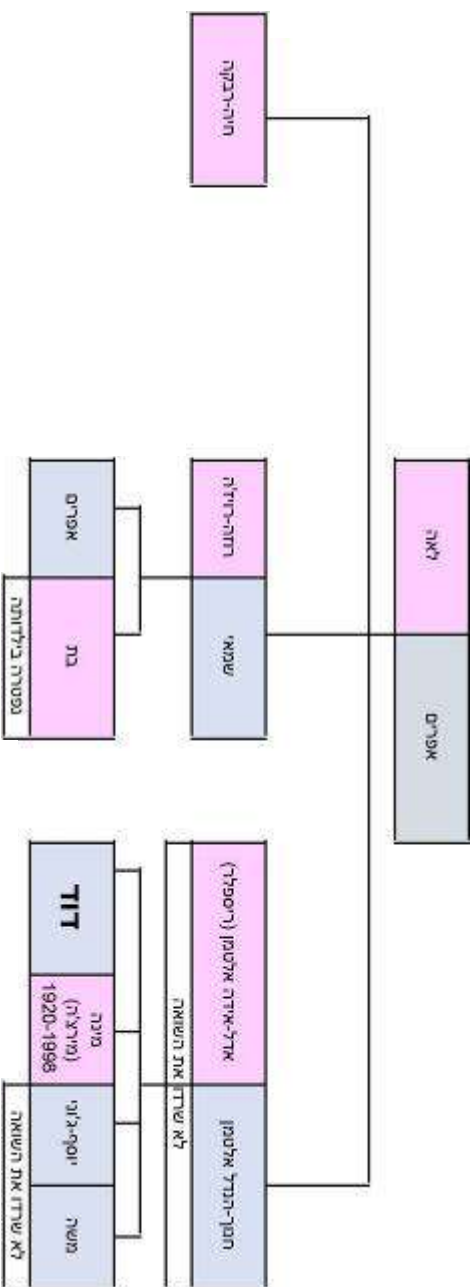
בתקופה הזו נשלחתי מטעם הקיבוץ לעבוד בימי השבוע בקיבוץ גבעת ברנר. בעקבות המפגש עם חביבה, דוד בא לבקר אותי בכל הזדמנות.

השוני באופיינו בא לידי ביטוי בזה שאני עבדתי במטבח הילדים והתחברתי מהר עם האנשים, חלקם מסביבת ילדותי בבלארוס.

דוד, לעומת זאת, היה מסוגר ולא התעניין ביצירת קשרים חברתיים.
זה נבע מאופיו השקט ומהמופנמות שלו.
בסופי שבוע נהגתי לנסוע למשק בנתיב ה"ה.
דוד הציע שאעזוב את הקיבוץ.

אילן הייחסיין של דוד אלטמן

הדודה יוכבד, הדוד פנחס

דודה יוכבד הייתה אחות של אבי. באולשני היא עבדה בחנות למזון. לאחר המלחמה ביחד עם בעלה, זורח, הביאו לעולם את בן דודי, כאח הוא לי, שמוליק גורפינקל.

ב-1952 עזבתי את הקיבוץ ובאתי להתגורר בבית הדודה בצפריה. גרתי אצלם כחודש. דוד נהג לבקר אותי גם שם.

אסתר ביטרמן, חברת נפש יקרה, אותה הכרתי ב"קיבוץ דרור" בלודז', התגוררה ביפו בבית ערבי נטוש. היה לה מן צריפון כזה שלא היה בשימוש והיא הזמינה אותי לגור בו.

היא הייתה מסורה מאוד ומצאה לי עבודה. לימים בנה משה ביטרמן היה בן כיתתה של בתי עדנה. הוא נפל במלחמת יום הכיפורים.

הדוד פנחס מקליבלנד, האח של אמי, המלאך השומר שלי, נהג לשלוח לי חבילות מאמריקה ואני הייתי נותנת לאסתר סוכר ועוד מצרכים נחוצים כתשלום עבור שכירת הצריף.

פנחס שלח גם בגדים, וילונות ומפות וזה תמיד הרגיש חגיגי ומיוחד מפני שהדברים עשו את כל הדרך מאמריקה הגדולה, אהבה שחוצה ימים ויבשות.

דוד עוד לא גר איתי בתקופה ההיא, וכשהוא לא בא בשבתות, התארחתי בצפריה אצל דודה יוכבד שהייתה שומרת שבת.

כל השבוע היא עבדה כל כך קשה. הייתה אם מסורה לבן דודי שמוליק. בעקבות תלאות המלחמה היא הייתה אמא דאגנית לבנה היחיד. החבר'ה מהישיבה שלו יצאו לטיולים אך היא לא אפשרה לו זאת בקלות. זורח, אביו המסור, היה שותף הסוד שלו לאן הוא הולך כדי לעקוף את דאגת האם.

בן הדוד שמוליק גורפינקל

יוכבד עבדה עם הפרות בחריצות גדולה. היא הייתה אישה מלאת מרץ והמשק שלה היה הכי מוצלח.

בת השכנים שלהם שהתה אצלם יומם ולילה, בעיקר בגלל שהאוכל שלה היה טעים מאוד, זכר לעבודתה בבישול בזמן שלטון הרוסים, והבית היה תמיד יפה.

זורח, לעומתה, כמו דוד שלי, הסתפק במה שיש לו, ולא יצא מגדרו להשיג יותר.

עבור יתומה כמוני, זה היה מרגש לשמוע אותו אומר לי: "חיה'לה, את הילדה שלי!"

לעומת העבודה הקשה בכל השבוע, השבת הייתה רגועה וקסומה, הכול התנהל על מי מנוחות ולאור נרות השבת, כמו הגעף לאי או לחוף מבטחים.

הייתה לי דודה נוספת, הדודה אשינקה (איסייה), שגרה בלוד. זו אותה הדודה שבמחנה התנפל עליה הקאפו מקס שדרך עליה והיא סבלה מהכליות.

לדודה אשינקה לא היו ילדים.

משמאל: דודה יוכבד, הבן שמוליק, נחמה וחיה

חיה עם הדודה יוכבד

מימין: ריטה, חיה, הדוד פנחס, ואיילין בשנות ה-80

יפו - חתונה חסרה

חיה ואסתר ביטרמן
יפו 1952

העבודה שהשיגה לי חברתי אסתר, הייתה בכריכת ספרים. הייתי רגילה מימי בקיבוץ שכל מה שאתה עושה זה טוב ואף אחד לא מעיר לך. בעבודה הזו הבוס התחיל לצעוק עליי ולהעיר לי. לא הייתי רגילה, הבנתי שזה לא בשבילי ועזבתי.

גרתי ברחוב בוסטרוס, היום רחוב רזיאל.

בשכנות אליו גרו בני המשפחה שלי מאולשן, זו שאחותי שהתה אצלם אחרי המלחמה ועזרה לנו לצאת לכיוון הארץ, משפחת קוזלובסקי.

הם הפצירו בי שאתחתן עם דוד. בטוב לבם הציעו שנלך לבנק, ניקח הלוואה והם יהיו הערבים.

באותו זמן משפחה מהעיירה שלי פינתה דירה סמוכה ביפו. על הגג הייתה מסעדה והיו הרבה עכברים. עברנו לשם אף על פי ששאלתי את עצמי מה אני צריכה את כל זה? היה יותר פסטורלי, יותר קסום ויותר טוב בקיבוץ.

דוד היה מביא את המשכורת ונותן לי לשמור על הכסף.

שמענו בעצת הקרובים והחלטנו להתחתן.

לא רציתי אירוע גדול. אבל הקוזלובסקים ארגנו את כל המכרים מהעיירה וכל אחד אפה, תרם ועזר לקיים את החתונה. דוד שילם על האולם.

ב-16 בספטמבר 1952 התחתנו באולם ליד שוק הפשפשים, מקום פשוט עד כדי עליבות, על רצפת מלט.

הלב שלי בכה. מאז האובדנים האכזריים שחוויתי, לא היו חסרים לי כל היקרים שלי כל כך כמו בליל החתונה.

מה שהמתיק את תחושתי הייתה הפתעה שלא ציפיתי לה: נהגתי להתכתב עם בת דודה של אמי שגרה בארצות הברית. אישה יפה בשם חמדה. לא הכרתי אותה אלא רק דרך קשרי מכתבים. כמחוות נימוס ובאופן סמלי שלחתי לה מכתב והזמנה לחתונה.

בעיצומו של האירוע ראיתי אישה בעלת שיער שיבה, שהתבררה כחמדה, בליווי כלתה, שתיהן יצאו מתוך מונית, הן באו במיוחד כדי להשתתף בשמחתי. איזו אישה אצילה. היא קישטה לי את החתונה וריגשה אותי עד דמעות.

החבר'ה מהקיבוץ הביאו לנו במתנה שירים וספרים, וכשנגמר האירוע, הם נשארו ללון - ישנו כולנו במיטה אחת. כך נראה ליל הכלולות שלי!

נטיעת שורשים - הייתה לי "עדנה"

אחרי הכול, "היתה-לי עדנה" (בראשית י"ח, י"ב)

נכנסתי להיריון מהר מאוד והייתי נרגשת לקראת בואו של התינוק, מתכננת ומדמיינת איך אסדר לו את החדר. לצערי, לאחר שלושה חודשים היה לי דימום מבשר רעות והפלתי. הרופא שעשה לי את הגרידא אמר לנוכח בכיי הרב שאין לי סיבה לבכות. "תוכלי ללדת עשרה ילדים, אם תרצי".

די מהר הריתי פעם נוספת.

תשעה חודשים לאחר מכן, ב-1 באפריל 1954, לאחר לידה ארוכה וקשה, כשמונה שעות צירים, נולדה בשעה טובה בכורתנו במשקל 3.300 ק"ג. קראנו לה עדנה על שם אמי אידה. דוד לא היה אתי בחדר הלידה כפי שנהוג ומקובל היום.

כל כך שמחנו בבתנו הפלאית הקטנה. דוד היה מאושר. איזו ילדה יפה, מקסימה ומלבבת.

התמסרתי לתינוקת באופן מוחלט ונתתי לה את כל כולי.

זה נשמע קסום וקל, אך למען האמת היה לי קשה להסתגל למצבי החדש כאמא, ללא משפחה תומכת ועם בעל שרוב השבוע נמצא בעבודה הרחק מהבית.

למדתי מאחת השכנות מקצה הפרוזדור איך לבשל גפילטע פיש. שכנה אחרת שאיבדה את שני ילדיה בשואה, הייתה עצבנית מאוד ובגללה חששתי לשלומה של עדנה.

התגוררנו עוד שנתיים ביפו.

עוד כשהיינו בקיבוץ, דוד נרשם לדירות לזוגות צעירים ברחובות, אך כשהגיעה השעה לעבור לשם, שאלנו את עצמנו: מה נעשה ברחובות? חשבנו על רמת אביב שהייתה אז בחיתוליה. לבסוף רכשנו במשכנתא ל-20 שנה את דירתנו ב-40 השנים הבאות ברחוב הגלעד 3 בחולון, ממש בסמוך לכיכר הגדולה והידועה בכניסה לעיר.

בתחילה הגרלנו את הדירה בקומה הראשונה בבניין הרכבת החדש, אך מכיוון שדוד לא היה בבית ימים על ימים, הפחיד אותי להיות קרובה כל כך לקרקע ולהיות חשופה לאפשרות של פריצה, לכן עברנו להתגורר בקומה הרביעית. מעלית כמובן לא הייתה, אך לא הייתה לי שום בעיה עם המדרגות, הייתי עולה ויורדת 10 פעמים ביום.

בבוקר יורדת עם עדנה לתת לקרני השמש לשטוף את פניה היפות, לעשות קניות, ללכת לטיפת חלב. זה לא היה לי קשה כלל. עדנה הלכה כבר בגיל 10 חודשים, עוברת בקומתה הקטנה מתחת לשולחן. היא הייתה כשרונית, התפתחה מהר והסבה לי עונג רב.

כשנכנסנו לדירת שלושת החדרים בחולון חשבתי בלבי: "איזה עשירה אני". זה היה משהו מיוחד.

דוד היה אורח תמיד. בא לשלושה ימים פעם בשבוע. הוא היה מרוצה ומסופק בעבודה.

לא יצאנו לא לרקוד ולא לבלות. גם לו רצינו, לא היה בייביסיטר שיוכל לשמור על הילדה.

חנוך

בכל השנים האלה התמדתי בקשרי מכתבים עם המלאך השומר שלי, הדוד המסור פנחס, ועם בנותיו, איילין וריטה.

עם המעבר לחולון, הוא ואחיו מאקס התמידו במשלוחי וילונות, בגדים, צעצועים, אוכל ומתנות לעדנה, וזאת בזמן שבארץ הייתה תקופת הצנע.

באחד המכתבים סיפרתי לו שאני קונה קרח מעגלת המחלק, בתגובה הוא שלח לי מקרר ומכונת כביסה. הרגשתי לידי אמיתית! תמיד אהיה אסירת תודה לו, לנדיבות לבו ולערבות חוצת היבשות שערב לי, אחייניתו הקטנה.

עם המעבר לחולון, כשעדנה כמעט בת שלוש, בתאריך 5 בפברואר 1957 נולד בני במשקל 2.950 ק"ג. קראנו לו חנוך, על שם אבא של דוד.

ביקשתי מהרופא להישאר עוד כמה ימים בבית החולים, כי אין לי עזרה בבית. בבית החולים ערכנו את הברית.

שוב הופיעה במפתיע בת הדודה של אמי, חמדה. היא סירבה להיות סנדקית ואני לא הבנתי למה.

אחר כך נודע לי שהיא הייתה בשלבים מתקדמים של מחלה וזו הייתה הסיבה.

דוד, שהיה אדם סגור מטבעו, לא ידע להביע שמחה באופן מתפרץ, לכן כל כך התרגשתי כששמעתי אותו צועק ממש מתוך שינה ומכריז:

“ה-לו, ה-לו, נולד לי בן, נולד לי בן!!!”

כך נחשף בפני מה גדול היה אושרו, מה עצומה הייתה שמחתו. שלא כמו הדור של הנכדים שלי, לא היה נהוג לעסוק כל כך הרבה ברגשות ובשיחות נפש. היחסים היו מותאמים לתבנית יצוקה

מדורות כך שכשהיה שב מימים של עבודה בחוץ, למרות שראה אותי עובדת קשה כל כך, לא היה זה מתפקידו לעזור. אני הייתי מופקדת באופן בלעדי על הבית והוא על הפרנסה. לא אמרתי כלום. חשבתי עליו ועל כמה שהוא עובד קשה!

עם דוד וחנוך החיל

עדנה וחנוך

צרפת

בשנת 1957 נשלח דוד עם קבוצת אנשים, חסרי ניסיון בקידוחי נפט, להשתלמות באלזס שבצרפת.

הוא יצא כחודש לפנינו לחבל הארץ המזרחי של המדינה, סמוך לגבול עם גרמניה, להכין את הקרקע להצטרפותנו. התכנון היה שניסע לחצי שנה, בסופו של דבר שהינו שם שנה וחצי.

טיפולתי לבדי בהשכרת הדירה, האריזה והאחסון והתיישבתי במטוס עם חנוכי התינוק ועדנה שהייתה כבר עצמאית והתרוצצה מסביבי. חיתולים היו חיתולי בד רב-פעמיים, לא כמו היום, ותלאות הדרך עם שני ילדים קטנטנים לא היו פשוטות כלל וכלל.

את האפיזודה הצרפתית התחלנו בביקור בן כמה ימים אצל אחותי שהתגוררה בפאריז.

משם המשכנו לאלזס. מכיוון שמדובר בקידוחים, לא היינו ליד עיר גדולה, אלא במקומות מרוחקים ונידחים. את השפה לא ידעתי. גרנו עם בעלת הבית, שלא אהבה את העובדה שלילדים קטנים יש נטייה להשתולל. הייתי עם הילדים בודדה ומבודדת.

לאחר חצי שנה כל המשלחת חזרה לארץ ורק אנחנו והשותף של דוד ומשפחתו נשארנו בצרפת.

עברנו ל-לה בואר.

בשלב מסוים היה לי כל כך קשה שם שהעמדתי אולטימאטום:
חוזרים הביתה או שאני נוסעת לאחותי.
דוד נכנע להפצרותי.

המסע חזרה ארצה היה באנייה. עצרנו בברצלונה, ביוון ראינו את העתיקות. בהפלגה היה שמח, שמשון בר נוי, מכוכבי התקופה, הופיע באנייה.

בתמימותנו, את השכרת הדירה שהשארנו בארץ עשינו אצל עורך הדין של השוכרים. כשחזרנו לארץ גילינו שהם לא שילמו לנו במשך שנה שלמה.

לא היה אכפת לי משכר הדירה, לא היה אכפת לי משום דבר חוץ מזה שהפרק הצרפתי, שהיה בשבילי עינוי אחד גדול, הסתיים. חזרנו למקום שכבר ללא ספק היה עבורי בית, ארץ ישראל. בפתח המתינו שנות ה-60 העליזות.

איל

שבתי הביתה אחרי האפיזודה הצרפתית. בית במלוא מובן המילה - בעל ושני ילדים ושמחה גדולה.

עדנה הלכה לגן. חנוך הקטן נשאר איתי בבית. השכונה הייתה בחיתוליה ובדיוק כשעדנה הגיעה לכיתה א' הוקם בחולון בית הספר "רביבים".

קנינו פסנתר והיא החלה ללמוד לנגן והתמידה בכך בשנים הבאות. הקשר עם השכנים היה חם וטוב. בדלת מולנו גרה משפחה בולגרית. כאשר הסבתא שלהם הייתה באה לבקר היא הביאה מתנות גם לילדים שלי שלא זכו לגדול עם סבא וסבתא.

רצינו עוד ילדים, אבל הרצון לא התממש במשך השנים הבאות. היה הריון נוסף שלא נשא פרי והמשכנו לקוות. 10 שנים לאחר הולדת חנוך, ב-3 באפריל 1967 תקוותינו התממשו ונולד לנו בן זקונים, אהוב ויפה. רצינו לקרוא גם לו בשם שינציח את קרובינו ועם זאת להיות מודרניים ולהידמות ל"צברים".

לאבי קראו אלי-יוסף כך שבשיכול אותיות של 'אלי' יוצא איל.

הילדים שלי היו ונשארו הכי טובים בעיניי, אולי כמו אצל כל אמא. עדנה גדלה והלכה ל"שומר הצעיר". הייתה בה רוח נדיבות מאז ומתמיד. את הבגדים שקיבלה מהדודים באמריקה חילקה בלי שום בעיה עם חברות.

חנוך אהב לשחק כדורגל, ילד שקט וטוב שלא השקיע יותר מדי בלימודים. איל הקטן התגאה מאוד באחיו הגדול - "שומר הראש" שלו, שנתן לו תחושת בטחון מול הסתבכויות עם ילדים אחרים בשכונה.

חיה, דוד ואיל במקווה ישראל – שנות ה-70

על מה שקרה "שם" לא דיברתי עם הילדים. לא בילדותם. תמיד שמחתי איתם, רקדתי איתם ושרתי איתם.

אחרי משפט אייכמן ב-1961 השתחרר איזשהו "פקק" פנימי. הפסקתי להתבייש והתחלתי לספר על קורותיי ביתר פתיחות.

כשאל היה קטן הוא שאל אותי פעם למה לכולם יש סבא וסבתא ולו אין. אי אפשר להסביר לילד מציאות כמו שחווייתי בילדותי. גם היום בבגרותם, הם לא יכולים "לתפוס" את זה כדבר שממש התרחש.

אינני מאשימה אותם בזה. אני שמחה שזו מציאות שילדי לא יכולים להעלות בדמיונם.

זו הייתה שאיפתי, שלעולם לא יוכלו להבין...

איל מימין, בבר המצווה של חנוך, עם ההורים ועדנה

אני סבתא!

השנים חלפו. הילדים גדלו.

המדינה הצעירה התפתחה בקצב מרשים, למרות המלחמה המתמדת עם שכנינו.

עדנה התגייסה לצבא ויום אחד היא באה הביתה עם בחור שעונה לשם אבי.

אבי היה חתיך ויפה. הוא הרשים אותנו עם משפטי האידיש שבפיו והיה מלא חיים. ידענו גם שהוא מהנדס וזה היה נהדר בעיניי.

לאחר כמה חודשים, עדנה, שעוד לא מלאו לה 19 שנים באה וסיפרה לי שהיא בהריון. אבי והיא החליטו להתחתן. עדנה הפכה לבת-בית אצל ההורים של אבי, נח ושושנה זבלודוביץ' ז"ל.

החתונה התקיימה ב-26 בפברואר 1974 והייתה לנו שמחה גדולה!

מיד אחר כך הזוג הטרי נסע לארצות הברית, לנוי יורק, שם הם בילו הרבה בחברתה של דודה מינה, אחות של דוד.

נכדתי הראשונה, הילה, נולדה בזמן שהייתם בניו יורק. בגיל 42 הפכתי לסבתא צעירה! מי היה מאמין?

אחרי כשנתיים הם שבו לארץ, לדירה שקנינו להם ביחד עם נח ושושנה בראשון לציון. די מהר הם עברו לחולון כדי להיות קרובים לשני זוגות ההורים.

נח היה ניצול אושוויץ, איש זהב שגם העיד במשפט אייכמן וסיפר תמיד הרבה על קורותיו במלחמה. שושנה הייתה אישה חזקה ודומיננטית שלמזלה הייתה בארץ בזמן המלחמה. על עדנה שלי תמיד אמרתי לאבי שהוא זכה בנסיכה אמיתית שהייתה יכולה להיות נסיכה ממש, "כמו גרייס קלי".

בין בני איל ובין נכדתי הילה יש הפרש זעום של 7 שנים, מה שהוביל למאבק על תשומת לב שאיל הקטן לא קיבל באהבה.

הבן הצעיר איל עם הנכדה הבכורה הילה

4 שנים אחרי הילה נולד אוהד (כותב ספר זה) וזיכה אותי לראשונה ללוות נכד בחיתוליו. את הילה, כאמור, "קיבלתי" רק בגיל שנתיים.

חנוך הכיר את שרה. בחורה טובה ממגדיאל בהוד השרון. המפגש בין המשפחות היה מפגש בין תרבויות כפי שתואר בספרים ובסרטים רבים כמו "סאלח שבתי". קיבוץ גלויות אמיתי.

הוריה של שרה, מרים וחיים, שבאו מפרס, אמרו למשל שאצלם נהוג שמשפחת החתן דואגת לבית ורהיטים. אנחנו אמרנו שאצלנו נהוג לתת נדוניה לבת, כלומר בדיוק הפוך.

הילדים לא שאלו יותר מדי, לא אותנו ולא אותם, והחליטו להתחתן. עם הזמן המשפחות למדו לקבל זו את זו באהבה.

האהבה התעצמה כשנולדה אפרת בכורתם. הם גרו במרחק כמה מאות מטרים מאיתנו. השתדלנו לעזור בטיפול בתינוקת הנפלאה ובשכר הדירה.

לאבי ולעדנה נולדו שני בנים נוספים בהפרשים של 4 שנים, אורן ואון המתוקים.

לחנוכי ולשרה נולדו עוד שתי בנות, סיון ואדוה הנהדרות. תמיד אהבתי ילדים, על אחת כמה וכמה את נכדיי שלי, שהסבו ומסבים לי גאווה ואושר רב!

עדנה ואבי

חנוך ושרה

משבר

כשאל היה קטן, בגיל הגן, עוד לפני שהפכתי סבתא, היה לי משעמם, אז הלכתי לעבוד בבית חרושת לכפתורים. יום אחד, כשאל היה בן 4 הלכתי לאסוף אותו מהגן. הלכנו ברגל לכיוון הבית. אני אחזתי שקיות מצרכים בשתי הידיים. עברנו את רחוב קוגל הדו סטרי, סמוך לביתנו ברחוב הגלעד.

את החצי הראשון של הכביש עברנו בשלום. בחצי השני איל פתח פתאום בריצה, הכול קרה כהרף עין, מכונית עברה והעיפה אותו באוויר, הוא איבד את ההכרה ולא זז. שמטתי את השקיות ורצתי אליו, השכנה מהקומה שלנו שהייתה עדה למתרחש עזרה לי. עצרנו מונית ונסענו לבית החולים. שאלתי את עצמי איך אחיה אם משהו יקרה לו.

דוד הגיע מהעבודה וקיבל את הבשורה. הוא בא בעקבותינו לבית החולים "דג'אני" ביפו. היה לו קור רוח ושלווה פנימית שנסכה עליי בטחון. הוא לא האשים אותי במה שקרה. היה רגוע עם השקט שלו. הרופא יצא ואמר שהוא זקוק למנוחה, הוא קיבל מכה חזקה בראש ושבר את הכתף אבל הוא יהיה בסדר.

עד היום הזה אני אוהבת את אלוהים על שריחם עליי והציל לי אותו. כל כך הרבה חיכיתי עד שזכיתי ללדת אותו.

אחרי שבוע של אשפוז שבו דוד שהה לצדו ביום ואני בלילה, איל שב הביתה. מחווה מרגשת הייתה כשכל ילדי הגן שלו באו לבקר אותו בבית. זה שימח אותנו מאוד.

אחרי הסיפור הזה עזבתי את העבודה ונשארתי עקרת בית כל חיי.

חנך איל ועדנה – תחילת שנות ה-70

המשפחה מתרחבת

איל התבגר, היה לו אופנוע בגיל ההתבגרות, ובצבא הוא התגייס ליחידה קרבית ושירת ב"גבעתי".

סיפור ידוע במשפחתנו שמסגיר את התמימות שלי היה כשפעם בא המפקד שלו לחפש אותו כשהוא ערק מהצבא ואני אמרתי לו שהוא לא בבית, אך התעקשתי שייכנס וימתין לו. זה עלה לאיל בכמה ימי מחבוש.

ביתנו היה פתוח לתקופות ארוכות לבני משפחה אמריקאים: פרנקי הבן של דודה מינה, ובריאן גם הוא מהמשפחה של דוד. דוד אהב פרטיות ושקט. לי לא היה אכפת.

בתקופה שאיל למד באוניברסיטה הוא הכיר את סגולה שבאה ממשפחה תימנית, ובכך נכתב פרק נוסף בקיבוץ הגלויות המשפחתי שלנו.

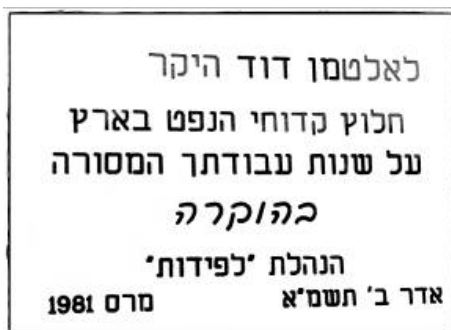
הם התחתנו והביאו לעולם את אורי והראל.

ובכך זכיתי ל-9 נכדים מהם זכיתי ל-10 נינים, ועוד היד נטויה.

איל וסגולה

אחריתו של דוד

בשנת 1991 דוד יצא לפנסיה. לאחר 40 שנות מגורים בשיכון עממי עברנו לשכונה החדשה בחולון על גבול ראשון לציון, קריית בן גוריון.

הנכדים באו אלינו הרבה, לעתים אף לגור לתקופות כאלה ואחרות. הבית היה תמיד פתוח. התגאיתי ואני מתגאה עד היום בכל צאצאי.

למדתי 25 שנה בתיכון למבוגרים בקריית שרת בחולון. זה נתן לי הרבה. גם חברה וגם ידע. היסטוריה ותנ"ך, אזרחות וזמרה - כיף להיות תלמידה בבית ספר. זהו סוג של פיצוי על ימי בית הספר שעברו עליי במלחמת הישרדות.

בנוסף, התנדבתי לארח חברה לנשים מבוגרות ובודדות.

בשנת 2004 דוד חלה בפרקינסון. הוא לא אמר לי שכך בישרה לו הרופאה, עד שכבר אי אפשר היה להסתיר את זה.

ההליכה שלו נהייתה פחות יציבה. הרעידות התגברו. הוא היה מודאג, אך כדרכו שמר זאת בנפשו פנימה.

בשלב מסוים הבאנו בחור מהפיליפינים שיסייע בטיפול בו.

במחלתו ובסוף ימיו הוא הרעיף עליי דברי אהבה והערכה, רכות וחום, שלא הביא לידי ביטוי בצורה כזאת בכל שנותינו המשותפות קודם לכן.

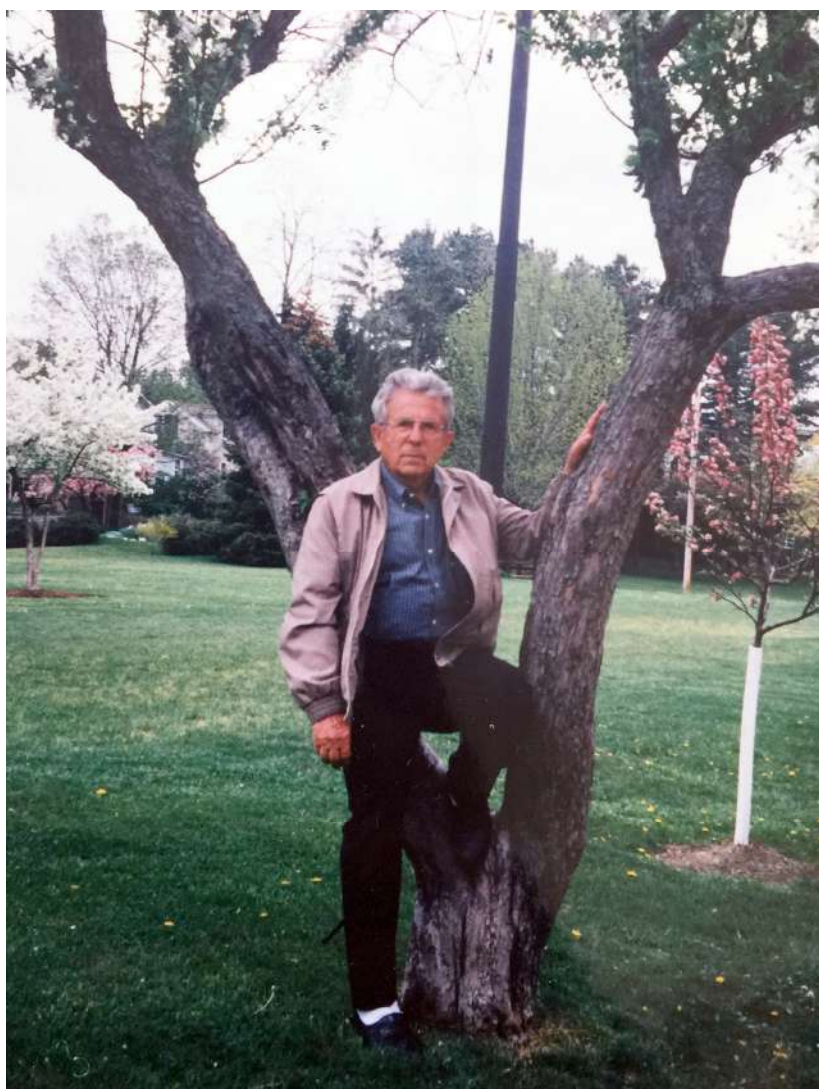
בבית החולים, כשכבר לא היה יכול לדבר, שמענו יחד שירים באידיש בשתיקה - זה היה סוג של נחמה לשנינו.

הסבל הרב שלו בסוף ימיו מלווה אותי.

דוד, אישי היקר, נפטר ב-24 בנובמבר 2009.

חיה ודוד - 2007

אחרית דבר

לאחר שדוד הלך לעולמו נשארתי לגור בביתנו אשר בקריית בן גוריון עוד כשנה.

לא היה לי ביטחון לגור לבד. שאלתי את עצמי 'מה אני עושה פה בין הקירות והתמונות. כלום לא מדבר אלי'.

עברתי לגור בבית אבות "משען" בחולון. שם אני מתגוררת עד עצם היום הזה.

יש לי חיי חברה, מכרים ופעילויות. אני מרוצה מטבעי.

הילדים, הנכדים והנינים באים לבקר אותי ומסבים לי אושר רב ונחת-רוח.

בין אם הם מודעים לכך או לא, הם מהווים את ההוכחה שכוחות הטוב, התקווה לעתיד וניצחון הרוח גברו על כוחות הרשע מהעבר.

ואשר לי עצמי, אינני מפחדת ואינני דואגת שיגיע יומי.

חיי מלאים וגדושים ואני מאושרת בשבט שזכיתי להקים.

אני מתפללת שנישאר בארצנו לעד. ציונית הייתי וציונית אשאר. לנוף ילדותי לא שבתי יותר.

מעצם העובדה שזכיתי להיות חלק מהנס של שיבתנו ארצה, אני מקפידה לדבר ולראות את הטוב והיפה בה, תמיד!

למדתי על בשרי מה זה אומר כשאין בית בעולם – אין לנו מקום
אחר. לכן גם חשוב לי להעביר את סיפורי זה, למען מי שנולד אל
מציאות שבה ארץ ישראל זה דבר מובן מאליו, ולשמחתי לא יכול
להבין מה זה אומר לחיות בגלות.

אני תקווה שנדע לשמור על המדינה שלנו, הנס העצום
הזה - שרבים כל כך שילמו בחייהם על מנת לאפשר
את קיומו - מכל משמר עד קץ הימים.

משפחתי היקרה - הניצחון הפרטי שלי

תודות

תודה לאשתי אלינור, אהובת נפשי, על התמיכה, העידוד ועל עצותיה הנבונות.

למוטי אבן חן על העבודה הנפלאה בכל המישורים, המקצועיים והאנושיים, ושבזכותם הספר רואה אור, על הסבלנות ואורך הרוח, המקצועיות והידע.

לאביבה אבן חן על הכנסת האורחים, הלב הרחב והחיוך. זכיתי בכס!

למי שתרמו מידעוניהם ממקור ראשון: אפרים ורחל אלטמן, אדל גרינברג, אלן גרין.

לרותי פיקסלר שבהשראת עבודת המחקר היסודית והספרים המתארים את קורות משפחתה השתדלתי לנהוג גם אני.

לרגינה קופילביץ שהדריכה אותנו בטיול השורשים. לאחים תבל והירש שצמן מאושמיאני שסייעו לנו למצוא את האתר בז'ילונקה.

לכל בני המשפחה הקרובה, ובראשם לגיסי גיוואן ארי-בוסתן, על פענוח המסמכים בגרמנית, לאחי און זבלודוביץ על הכנת עצי המשפחה, לדודי חנוך אלטמן על השותפות לטיול השורשים בעקבות הספר, לאמי עדנה זבלודוביץ על הכול ועל זה שהיא אמא שלי.

אלה?

נספחים

טיול שורשים בעקבות הספר

רשמים, מחשבות ותהיות

במאי 2017, לקראת סיום העבודה על הספר, גבר בתוכי הצורך לצאת למסע בעקבות המסלול אותו עברה סבתא בזמן מלחמת העולם השנייה.

מעבר לסקרנות הטבעית, נמלאתי רצון לראות במו עיני את המראות, לשמוע את הקולות, לחוש את האקלים ולעבור במקומות אותם סבתא חוותה כמציאות מעורערת וקשה, הפעם כבן חורין. לעשות מעין תיקון.

מנגד נשמע קול בתוכי שמציע בתקיפות מתונה: "הנח לעבר בעבר", "הסתכל קדימה", "הנח למתים שינוחו על משכבם באין מפריע".

עצות שיש בהן טעם ותבונה, ותכליתן להגן על נפשי מפני הפחד להתעמת עם הסיפורים הקשים ברמה כה עמוקה של "להישיר מבט".

בכותבי את הדברים האלו, כחודש לאחר שובי, אני עדיין מטולטל ומעבד את המסע הזה בגופי ובנפשי. אני מבין שהחשש היה מוצדק,

הרושם עז יותר משחשבתי והוא נחרט עמוק בנפש. אף על פי כן, לא הייתי מוותר על המסע הזה, אף לא לרגע.

ניצולי שואה רבים, ביניהם גם סבי נח ז"ל וסבתי חיה תבדל לחיים ארוכים וטובים, מדגישים פעמים רבות את הצורך לשמר את הזיכרון. את ה"לא נשכח" המפורסם. אינני פסיכולוג ולכן מעולם לא העסיקה אותי הסיבה לכך, אלא קיבלתי זאת כצוואה, כשליחות לדבר מצווה.

לכן, בין השאר, נכתב הספר הזה. לכן, על אף החששות, נסעתי.

לא הייתי עומד במסע שכזה לבד, ולכן גייסתי את דודי היקר חנוך, אלוף נעורי, בנה של חיה. עוד משחר ילדותי יש בינינו יחסים קרובים מאוד, שעם השנים התפתחו לחברות נפש. יצאנו להרפתקה הזו יחד, בספונטניות וללא הכנה יסודית. סקרנים ולא יודעים מה יילד יום.

שמונה ימים שמורכבים מרוב המסלול שעברה סבתא במלחמת העולם השנייה. דחוסים מאוד רגשית. מרתקים מבחינה היסטורית.

כתב חידה שחושף את עצמו בעוד ועוד רבדים.

ארבע שעות טיסה. 80 שנה במנהרת הזמן. החיים כפי שהיו. החיים כפי שנקטעו ואינם.

לא ידענו האם בכלל נמצא משהו, או שהאדמה בלעה הכול? האם יהיה קשה לשאת את מה שנמצא?

כפי שמתואר בספר, סבתא נולדה וגדלה באולשני אשר בבלארוס (פולין דאז) ובמהלך המלחמה הועברה לקובנה שבליטא.

אנחנו התחלנו את מסענו בצד הליטאי ועשינו את המסלול ההפוך. נחתנו בוילנה, שמחים ומרוצים, מלאי צחוק ושמחה של טיול בחו"ל שמשאיר מאחור את כל מטלות החיים.

חופש!

פונאר

עם נחיתתנו בוילנה אחר הצהריים אמרנו לעצמנו, שמכיוון שמדובר בטיול בעקבות השואה, פונאר הנמצאת רק 10 קילומטרים דרומית לוילנה תהיה, ודאי, מקום ראוי לפקוד אותו.

למרות שלפונאר אין קשר ישיר לסיפור של סבתא ולמשפחה הקרובה ביותר, עם נחיתתנו נסענו לשם ברכב ששכרנו.

פונאר נמצאת בלב יער. בהגיענו למקום ראינו את מסילת הרכבת שמובילה אל האתר. צמרמורת דקה חלחלה.

היינו לבד במקום. החשיכה איימה להופיע בקרוב.

בהיכנסנו פנימה נחשף לעינינו לפתע בור עצום מימדים שבמקור נועד לשמש את הרוסים לאחסון דלק לשעות חירום, אשר אותו הפכו הגרמנים לגיא ההריגה, פשוטו כמשמעו.

אפשר לקרוא עשרות ספרים ולראות תמונות וסרטים, אך המוחשיות שבה התגלה לפתע הבור הזה לנגד עינינו, והבורות הנוספים שבאו בעקבותיו, והעובדה שיכולנו "לראות" את אחינו המסכנים מובלים באכזריות אל גורלם המר – טלטלה את שנינו טלטלה עזה.

כמובן שעבור מי שבאמת חווה את המציאות הזאת, לא הבנו דבר, אבל עבורנו, המספרים היבשים והבלתי נתפסים – מאה אלף איש הוצאו להורג בפונאר – קיבלו פתאום משמעות אחרת.

בשלב הזה נולד ריטואל שילווה אותנו בכל המקומות שנבקר בהם במסענו: הדלקנו נרות לעילוי נשמת אחינו היקרים, אני צועק אל השמים "שמע ישראל" ואומר פרקי תהילים.

בפונאר גם ניגנתי בקלרינט שהבאתי אתי את השיר הנפלא "פונאר" שהלחין ילד בן 11 בגטו וילנה "שקט שקט בני נחרישה, כאן צומחים קברים".

די התפרקנו שם מבחינה רגשית, חנוכי ואני.

פתחתי מבלי לתכנן את ספר תהלים והמזמור שהקראתי בדמעות נדמה שנכתב במיוחד לסיטואציה שבה היינו ואומר שאל לנו לנסות להבין (פרק ע"ג, פסוק י"א: "ואמרו איכה ידע אל, ויש דעה בעליון?")

למרות שאינני מגדיר את עצמי כאדם דתי, אני יהודי מאמין ב"אלוהי אברהם, יצחק ויעקב". אך בעודי מתוודע למציאות התוהו האיומה שעברה על בני עמנו, בין השאר על ילדים תמימים, תינוקות של בית רבן, שהלכו אל מותם באכזריות שכזאת, אני מתקשה שלא

לדרוש אלוהים. לשאול איפה היה האל הרחום והחנן בתוך המציאות המסוימת הזאת?

ואם, בתבונתי הצרה, האנושית והמוגבלת אני מפרש את המציאות הזאת כ"לא בסדר" וככזאת שאינה מתקבלת על הדעת, מדוע אני בוחר לומר פרקי תהלים ולפזר בכל המקומות אותם פקדנו קריאות "שמע ישראל, ה' אל-הינו, ה' אחד"? קריאה שמבטאת את אמונת הייחוד.

אני עונה לעצמי על כך, שבבואי לאתרים שבהם התרחש מה שהתרחש, היו בידי שתי אפשרויות כיצד לנהוג: האחת היא לשתוק, אופציה לא רעה כלל. כך נהג אהרון הכהן לאחר מות שני בניו ככתוב: "וידום אהרון".

השנייה היא להתבטא. ואם להתבטא, הרי אין דבר שאוכל להגיד לנוכח המפגש עם הכאוס הזה. לכן האמצעי היחיד שמבטא את הקשר העל-דורי בין אבותיי, בני משפחתי, בני עמי וביני הוא לומר את אותם טקסטים ולכוון עד כמה שניתן את אותן כוונות ולפנות לאותו אל אחד כפי שנהגו הם, ובכך להושיט יד על-זמנית ולקיים את תפקידי בשרשרת הדורות.

אין צעקה הולמת מזאת מבחינתי, כדי לבטא את ההצהרה שהתרבות והמסורת שלי, שקמו עליה לכלותה, מתקיימת ותמשיך להתקיים לעולמי עד, לפחות במשמרת שלי.

אני מרגיש שזוהי זכות גדולה לשאת את הלפיד המטאפורי הזה. זוהי גם חובתי!

וילנה

את היומיים הבאים, ובכללם את השבת, בילינו בוילנה. יפה בוילנה. העיר העתיקה מהממת, תוססת, מודרנית. האנשים מסבירי פנים. מדברים אנגלית.

אתה קורא ומבין שחצי מהאוכלוסייה לפני המלחמה היו יהודים שקיימו חיי קהילה עשירים ומלאים. 94 אחוז מהם – 19 מכל 20 בני אדם – זקנים, גברים, נשים וטף, שכל חטאם הוא מוצאם היהודי, נשלחו לפונאר והושמדו.

היה לי חשוב לעבור כמו רגליי את כל תחום הגטו בוילנה. להבין את ההבדל בין דימוי הגטו כפי שהצטייר בראשי ובסרטים שראיתי, לבין התחושה ברגליים. בוילנה העיר העתיקה עודנה שמורה כפי שהייתה. שמות הרחובות זהים. יש שני גטאות סמוכים זה לזה; ה"גדול" כשישה רחובות, וה"קטן" כשלושה.

למדנו להבין את הדינמיקה שהובילה את יעקב גנס, מפקד המשטרה היהודית בגטו, לדאוג לאנשיו בבחינת "עניי עירך קודמים". כתוצאה מכך, היה לו קל לספק לגרמנים אנשים להשמדה מבחוץ, רחוק מהעין רחוק מהלב, רק שבין האנשים האלה היו כנראה האמא והסבתות של סבתא חיה.

המילה הזאת, סבתא, כל כך שגורה בפי וכה מובנת מאליה, מסמלת אולי את ההבדל בין הדור השני והשלישי. בין הדור של חנוכי וההורים שלי – שלא זכו לפנות בתואר סבא וסבתא לאף אחד – לבין הדור שלי.

את תפילות השבת עשינו בבית כנסת שנמצא ממש בסמוך לשער הגטו. בזמן קבלת השבת הסתובבתי לאחור וראיתי יהודי שיכולתי להישבע שראיתי אותו בתמונות של הנשלחים להשמדה. לפתע זה הכה בי! לא יכולתי להסיר ממנו את המבט.

אנשים כאלה? פשוטים, צנועים, מקיימי תפילה. אותם בחרו להשמיד? על מה ולמה?

השאלה הזאת חזרה ועלתה כפי שלא נשאלה מעולם קודם.

זו הגבורה הגרמנית הגדולה? על המסכנים האלה? כמה משאבים, כוח אדם וכסף הושקעו בעיצומה של מערכה עולמית כל כך כבדה, בהשמדת אוכלוסייה שמעולם לא היו לה יומרות לכבוש או לאיים על בני אירופה? עד להיכן הגיעה השנאה היוקדת ומה שורשה?

בסעודת השבת בבית חב"ד היו יהודים מכל העולם. מדרום אפריקה, מאוסטרליה, מאמריקה ומליטא כמובן. ההתרגשות הייתה רבה מאוד.

כל אחד סיפר מהיכן הוא. כולנו הרגשנו את המעמד כעוצמתי ביותר. שליח חב"ד, הרב המקומי שלום קרינסקי, דיבר על כך שמעבר להשמדה הפיזית שניסו לבצע הגרמנים, הסובייטים שבאו בעקבותיהם ניסו להביא להשמדה רוחנית על ידי איסורים שונים של קיום סממני היהדות.

העובדה שכולנו שם, בקידוש ובסעודת שבת, הביאה להרבה דמעות, בעיקר כשכל אחד ניסה לספר מה הביא אותו לשם באותו ערב.

אני, שאינני חובש כיפה לראשי ביום-יום, חציתי באותה שבת את העיר העתיקה הלך ושוב כשכיפה לבנה מעטרת את ראשי, מתנוססת בגאון.

ז'אזמר

מווילנה נסענו לז'אזמר (זיזמראיי), דרך הכביש שבסלילתו הייתה מעורבת נחמה, האחות של סבתא, במסגרת עבודות הכפייה בז'אזמר. השתעשענו ברעיון לפתוח תחנת מעבר ולגבות אגרה מכל מכונית שעוברת, אבל החלטנו לוותר...

ז'אזמר היא המקום הראשון במסענו שהיה לנו קשר ישיר אליו. בכל המסע ליוותה אותנו תחושה חזקה שאנחנו מקבלים סיוע ושמירה צמודים ובלתי מוסברים, אולי בזכות הנשמות הקדושות אחריהן יצאנו לתור.

הגענו לבית הכנסת העתיק והרעוע מהמאה ה-17, וחיפשנו אחר מקומי שיפתח לנו את שעריו ויעזור לנו להתמצא במקום.

הגיע אלינו איש בן 79 לבוש בגדי עבודה ומלא מרץ של חקלאי. שמו היה לודוויג. הוא לא הבין אנגלית. אנחנו לא הבנו רוסית, ככה שזה הסתדר מצוין...

הוא הראה לנו תמונות ותעודות שמעידות שאמו, חסידת אומות עולם, הסתירה וכלכלה שלוש משפחות יהודיות, כאשר הוא היה בן 5 בערך.

אני קראתי "קריאת שמע" והתפללתי בבית הכנסת הנטוש והמט לנפול הזה.

הבנו שבית הקולנוע שבו התאחדו סבתא ומאיר אחיה עם האחות נחמה היה בסמוך לבית הכנסת הזה.

לודוויג הוביל אותנו בנסיעה של כמה קילומטרים מזרחית לז'אזמור, בצדי הכביש הראשי, לאתר שבו נרצחו כ-1000 נשים וילדים. הוא בנה והקים במקום מצבה, עליה כתוב בעברית והוא גם מתחזק אותה. לעולם לא אשכח את מבטו המתנצל והמבויש כשניסה להסביר שמי שביצע את הפשע הנורא הזה היו ליטאים.

לאחר מכן הראה לנו את בית הקברות בז'אזמר. ראינו שם מצבות מהמאה ה-18 עם כיתובי הספד מדהימים ומרגשים בסגנון "עסק בצרכי ציבור" "אישה חסודה וצנועה" ועוד דברים בסגנון זה שעוררו בנו פליאה איך אנשים שלא דיברו עברית יכלו להתנסח בצורה כה מרשימה. לא מדובר בציטוטים מהמקורות אלא במעין דיבור של ימינו.

קובנה

לאחר הביקור המרגש בז'אז'מר שמנו פעמינו לכיוון מערב, ולאחר נסיעה של כ-40 ק"מ הגענו לקובנה.

ציפינו למצוא את גטו קובנה בדומה לגטו וילנה אותו הכרנו עתה היטב, איזור עתיק ותחום שבו אתה יכול לראות בעיני רוחך את הימים ההם כאן ועכשיו, אך עד מהרה התבדנו.

תכנת הניווט לקחה אותנו לאזור שומם, מעין שכונה נחשלת שמזכירה איזור תעשייה של עיר פיתוח בארץ. דלות רבה על פני איזור נרחב, ודאי לא משהו שמזכיר שום דבר עתיק. כך למדנו שהגרמנים החריבו את הגטו בטרם עזבו אותו, שרפו הכול ולא נותר דבר.

בכל זאת, לא ויתרנו, וחפשנו את בית היתומים²³ שבו שהתה סבתא. אכן, בסמוך לבית קברות יהודי שרובו נטוש, מצאנו בניין ועליו שלט בעברית שמציין שבזמן המלחמה היה כאן בית היתומים. נכנסנו פנימה. מסתבר שעד היום המקום משמש למגורים של ילדים מוגבלים ולצוות מסור שמטפל בהם. זו לא הפעם האחרונה במסע שנפגוש מקום שהייעוד שלו נשאר זהה.

שתי נשים מהצוות הסבירו לנו שבסמוך יש שני בניינים נוספים שגם הם שימשו בתי יתומים בזמן המלחמה.

²³ תמונה בעמוד 42

בקובנה ביקרנו גם ב"פורט התשיעי", מצודה עתיקה שבתחומה ביצעו הגרמנים עינויים של "אסירים" שהוחזקו בבית כלא ששוחזר. מעבר לחומות חצר המפקדה והכלא התבצעה השמדה המונית של עשרות אלפי אנשים, ביניהם, ייתכן מאוד שגם מאיר, האח בן ה-10 של סבתא, הגיע שם לסופו המר לאחר "האקציה של הילדים" בגטו קובנה, אם לא נשלח למשרפות באושוויץ.

הביקור במקום היה קשה מאוד.

ניתן לראות בבירור את המסלול שעברו המסכנים דרך "שביל המוות" עד שהגיעו לתעלה, שם הגרמנים עמדו על הגבעה שמעליהם וטבחו בהם ללא רחם. בסוף התעלה הזאת רואים שריד למשרפות. באמת בלתי נתפס.

אם בפונאר אתה מבין שבחסות היער אפשר היה לבצע את הפשעים הנתעבים האלה מבלי שאף אחד יידע, כאן עולה השאלה מה יש כאן שהביא את הגרמנים להוביל אנשים מכל רחבי אירופה להשמדה במקום אשר נמצא סמוך לאזור מיושב?

מקום נוסף בקובנה שהותיר בנו רושם בל יימחה היה ה"חצר של מוסך לייטוקיס", ברחוב מיסקו 9.

את תיאור "מופע ההרג" שנערך במקום אחסוך כאן, אך מה שיוצא דופן באירוע הזה שהתרחש מיד עם כניסת הגרמנים לליטא, זה שנכחו בו נשים וילדים שצפו ב"מופע" הסדיסטי שנערך במקום. מופע אשר נעצר מפעם לפעם לטובת שירת ההמנון הליטאי.

הקצינים הגרמנים שנכחו במקום תיעדו וצילמו את האירוע הזה.

במהלך האירוע הזה, ההמון המשולהב הריע לקריאות "ככה ייעשה לבוגדים". מכאן ניתן להסיק שהליטאים שנאו את הסובייטים שכבשו אותם קודם וראו ביהודים את תומכיהם, ולעומת זאת לגרמנים התייחסו כ"גואלים" שלהם.

לכן, ברגע שלאומנות משולהבת באמצעות הכתרת פלג אוכלוסיה מסוים כ"בוגדים", דמו מותר. הוא אויב ולכן בן-מוות. זהו, להבדיל, מצב שכדאי לנו להיות ערים לו במדינתנו שבה המילה "בוגד" נורקת כלאחר יד, ובין השאר הובילה כבר לרצח ראש ממשלה שהיה בעצמו גיבור ישראל.

דבר נוסף שהסקנו מהאירוע הזה הוא שבניגוד למה שדמיינתי מאז ומתמיד על הגרמנים כמבצעי ההשמדה הבלעדיים, הם בחוכמתם המעוותת נשמרו לא "להתלכלך" שלא לצורך, ונתנו לאוכלוסיה המקומית להביע את נאמנותה באמצעות השתתפות פעילה ברצח. את "ניקוי" השטח לאחר מכן כפו במקרים רבים על היהודים עצמם.

בלארוס

חזרנו לוילנה כדי לקחת רכבת שתעביר אותנו את הגבול לבלארוס. בנסיעה של כמה שעות, עד מינסק, עשינו את הדרך ההפוכה מזאת שעשתה סבתא בימים ההם.

בלארוס ארץ מישורית מאוד, מלאה שדות רחבים וירוקים, בעיקר לאחר החורף המזרח-אירופאי הגשום. בנסיעה של כמה עשרות קילומטרים מליטא לבלארוס, נדמה שגם חוזרים בזמן עשרות רבות של שנים.

אם ליטא מערבית ומודרנית, בלארוס סובייטית ונחשלת. חמישה שוטרים בדקו אותנו במהלך הנסיעה ברכבת, וכיאה למשטרים חשדניים, בדקו אחד את עבודתו של השני.

בבלארוס לא נתקלנו בדוברי אנגלית כמעט, למעט פקידות הקבלה במלון במינסק. מינסק עצומה בגודלה, מרשימה מאוד, הכבישים רחבים וכל בניין מרגיש כמו הקרמלין.

אולשני

למחרת חזרנו מערבה, ברכב שכור לכיוון עיר הולדתה של סבתא, אולשני.

בסיוע שמימי ממש התלוותה אלינו מדריכה מקומית דוברת עברית בשם רגינה קופילביץ'. רגינה הייתה גורם מכריע בהצלחתו של הצד הבלארוסי של המסע. קשה להניח שהיינו מסתדרים בלעדיה, ללא שפה משותפת עם המקומיים.

בסמוך להתקרבותנו לאולשני השמעתי לחנוכי את שלמה ארצי שר לאמו, אך בעצם, כדרכם של שירים, שר את חנוכי לחיה אמו:

”כשהייתי קטן היה לי טבע מוזר,

לא לשמוע אותך,

אך כל מה שסיפרת נסגר אצלי בתוך הלב.

הלב כמו תא מטען.

כל מה שסיפרת מתחיל כשהיית צעירה...

כל אחד וקוק לאמא, אמא מה אוכל אותך...?

מי רוקד תחת ירח, רק הזיכרון,

מי האיש בתמונה, מי הילד בארון?

בגרמניה לפני המלחמה...

מה היה נדמה לך?”

שלמה ארצי, מתוך ”בגרמניה לפני המלחמה”

לפני הנסיעה, אולשני הצטיירה בדמיוני כמקום קטן עם בתים ספורים ושיערת שהשנים שחלפו הפכו אותו למודרני באיזושהי צורה.

כשנכנסנו, מעבר להתרגשות שאחזה בנו, גילינו מקום גדול יותר משדמינו ושנשאר כפי שהיה בימים ההם, אך בכל זאת יש בו קסם ויופי רב. הבתים צבעוניים ונראים כפי שילדים מציירים בתים. במרכז העיירה, כמו בכל העיירות בסביבה, יש כנסייה רבת רושם ובמרחק מה ממנה, בשוליים, כנסייה פרוטסטנטית. רגינה דאגה עם הגיענו לסדר לנו "מלון" לישון בו במרכז העיירה בשורת החנויות שייתכן מאוד שאחת מהן הייתה החנות של אידה, אמה של חיה. ה"חדר" שבו נשארנו ללון את שני הלילות המרגשים הבאים היה קטן, עלוב וזול. אכסניית דרכים עלובה שלא השתנתה במאום ב-100 השנים האחרונות, 50 מטר מהבית בו גדלה סבתא ו-20 מטר מהבית אליו עברה בתום המלחמה. מיד עלה בדמיוני ה"מלון" של הסבא של חיה. אולי זה אותו מלון עצמו? המפתח לחדר היה כל כך ישן שבילינו זמן רב בניסיון ללמוד איך להפגיש בינו לבין המנעול. רגינה הרכיבה עבורנו מן מילון-תפריט ואכלנו בעזרתו במהלך היוםיים הבאים ארוחות שקשה לתאר את טעמן. שנינו היינו שותפים להרגשה שמעולם לא התרגשנו כל כך מאוכל. זה הרגיש כמו בית. כמו הבישול של סבתא. הפירה היה הפירה של סבתא, התיבול, הכול. אפילו שעברו כל כך הרבה שנים. אפילו שהאכילו אותנו גויים. זה היה מוזר ומרגש כאחד.

בכלל, הבנו בהיותנו באולשני שהתחושה היא אחרת, טובה ונעימה, והסברנו לעצמינו את זה בכך שבעצם, למעט העובדה שהיהודים כונסו בגטו, לא קרו במקום הזה הדברים הכואבים של הפרידה וההשמדה שהתרחשו מאוחר יותר, אחרי שנאלצו לעבור למקומות אחרים.

נסענו משהו כמו קילומטר מחוץ לעיירה כשמימין, בתוך סבך של עצים שלא נראה שונה ומיוחד מסבכי העצים מסביב, שיערה רגינה שנמצא בית הקברות היהודי של אולשני.

נכנסנו בינות לעצים ולא ראינו דבר בין הענפים המוטלים והשבורים עד שרגינה הכריזה שמצאה אבנים שנראות כמו מצבות. אני אמרתי: "אות אחת בעברית, זה כל מה שאני מחפש" מבלי לדעת שבזה הרגע אני מוליד את הפרויקט הבא שאקח על עצמי...

לא חלפו מספר שניות ורגינה גילפה בעזרת ענף את הירוקת מאחת המצבות ומתחתיה נתגלו אותיות בעברית. מה רבה הייתה התרגשותנו. במקום הזה נקבר אבא של חיה ולא הספיקו להקים לו מצבה, אבל פתאום הבנו שקבורים במקום שני הסבים של חיה, מוטל ונחמיה, והאח הקטן הרשל, שנפטר בטרם נולדה ורבים נוספים מבני משפחתנו. קיימנו את הריטואל הטקסי שלנו, קריאת "שמע", תהלים ונרות נשמה. עזבנו את המקום בידיעה שנשוב, ובאמונה מצדי שישחק לנו המזל ונמצא את המצבות של הסבים.

בכל מקום שהגענו אליו, הקראתי לחנוך את הפרק הרלוונטי מתוך הספר שמתייחס לקורותיה של סבתא באותו מקום.

בערב התיישבנו בשולחננו ה"קבוע" (לפחות כך זה הרגיש) מחוץ למסעדה, בשורת החנויות שבמרכז העיירה, והקראתי בין השאר את הקטע שמתאר את סבא מוטל הולך מביתו לבית הכנסת וחוזר דרך הבית של בנו לאחר התפילה. התמונה הזאת קיבלה חיים וממשות לנגד עינינו. הכול בטווח הראיה שלנו. הנה משמאל, הבית הרביעי ברחוב שלוש ממנו יוצא סבא מוטל, הנה הוא צועד וחוצה את מרכז העיירה ופונה ימינה לאחר שנכנס לרחוב אושמיאני לבית הכנסת, בדרכו חוצה עוצר בבית הפינתי ונכנס לבית בנו ונכדיו. אפילו עברו במקום סוס ועגלה שנדמה היה שעשו זאת לכבודנו ולמען האותנטיות. הכול קרם עור וגידים והסיפורים הפכו למציאות נוכחת, על אף השנים שעברו.

כשהעלינו בפני סבתא במהלך השנים את האפשרות לנסוע יחד לעיירת הולדתה, היא ענתה בביטול נחרץ ובהינף יד. אבל בשלב הזה התקשרתי אליה ושאלתי אם תרצה שבעזרת פלאי הטכנולוגיה נעשה לה סיור מצולם. היא נעתרה מיד.

למחרת בילינו כמעט שעותיים בשיחת וידאו עם סבתא, במהלכה נסענו לכל אורכם של ארבעת הרחובות היוצאים ממרכז העיירה. רמת הזיכרון והפרטים המדויקים שזכרה הצליחו להמם אותנו. למשל, סבתא אמרה שהבית של מוטל ואסתר, סבה וסבתה, היה השלישי ברחוב שלוש, הראינו לה את הבית השלישי שהיה דומה עד כדי זהה לכל שאר הבתים בשורה וברחוב, אבל משהו לא הסתדר לה. לפתע היא אמרה שהבית שלהם היה היחיד שהיו בו שתי דלתות שפנו

לכיוון הרחוב. ואכן, היה זה הבית הסמוך לבית השלישי. היה רק בית אחד כזה שענה על התיאור²⁴.

דוגמה נוספת: תיאורנו לעצמנו את המילה גטו כמשהו כמו גטו וילנה, תחום בגדרי תיל ומרוחק מהבית המקורי. אך עכשיו הבנו זאת ברגלינו, עד כמה מדובר במקום קטן, ממש מעבר לכביש של הבית המקורי, מטרים ספורים בלבד ממנו. סבתא סיפרה, למשל, איך ברחו להביא אוכל בעזרתו של הכומר הפרוסטנטני, ולא הבנתי איך בגטו הענק והמאיים שראיתי בעיני רוחי דבר כזה היה יכול להתבצע. אך עתה, בעודנו במקום, יכולנו לראות אותה עוברת דרך השדות הרחבים שמסביב לעיירה ומתגנבת בלי יותר מדי בעיות עד לרחוב שלום לכנסייה הפרוסטנטית ושבה בשלום למחוז חפצה. כאמור, הכול קיבל ממשות.

במובן מסוים, סבתא היא שעשתה לנו את הסיוור המרגש הזה. בילינו יחד במצודה העתיקה, החרבה והמרשימה שבה שיחקה בילדותה,

בטחנת הקמח
הסמוכה לנחל.
הראינו לה את
המקום שבו היה
הבית שבו גדלה
ושנותר ממנו רק
גרם מדרגות נטוש.

גרם המדרגות המיותר – מאי 2017

²⁴ תמונת הבית מופיעה בעמוד 15

סבתא הדריכה אותנו לבית שבו גרה במשך שנה אחרי המלחמה ברחוב בארונר, מול כיכר השוק, מטרים ספורים מהמקום בו ישנו. לא הפסקנו להתפלא מהדיוק בפרטים אותם היא זוכרת ומאיך שהדברים נשארו כמות שהם. הראינו לה גם את בית הספר הפולני שבו למדה ברחוב בארונר, כמו גם את באר המים ממנה יצאו לשאוב סבתא אלקה והיא בימי ילדותה.

חנוך ואוהד בפתח בית הספר הפולני באולשני שבו למדה חיה – מאי 2017
סבתא הודתה לנו על המסע הזה והתרגשה מאוד, אך שמרה על חוסן ואיפוק כדרכה בקודש. היא אמרה: "איזה דבר גדול עשיתם".

זילונקה

משימה נוספת שנטלנו על עצמנו הייתה למצוא את מקום ההוצאה להורג של האם אידה בזילונקה, שם יש גל עד. זו הייתה משימה מסובכת מאין כמוה, שללא רגינה, ספק רב אם היינו מצליחים.

נסענו לאושמיאני ורגינה לקחה אותנו לאחד היהודים היחידים המתגוררים במקום, תבל שצמן שמו. הוא צירף את אחיו הירש, שניהם מבוגרים מאוד ומתקשים להתנייד, מה שלא מנע מהם להוביל אותנו בנסיעה של מספר קילומטרים ועוד הליכה מאתגרת בחולות עד שהבינו שהמקום מרוחק משם הרבה יותר.

למחרת, בעזרת הסבריהם הטובים והנבונים, נסענו שנינו, חנוכי ואני, למרחק של 6 ק"מ מאושמיאני ובהליכה לא קצרה דרך חולות ונחל קטן שיש לחצות התגלה לעינינו הגל-עד²⁵ שמציין את המקום שבו הוצאו להורג האם אידה ואחותה מלכה. ניהלנו שיחת וידאו שנייה עם סבתא גם במקום הזה. אט אט התבהרה לנו השליחות הבלתי מודעת שנטלנו על עצמינו, ליצור לסבתא זיכרון חדש מהמקום שהתבצעו בו דברים כה נוראיים. עכשיו בנה ונכדה באים בשליחותה ומכריזים: "לא שכחנו".

קשה היה שלא לחשוב איזה פסגות של המין האנושי אפשרו לשיחות הווידאו האלו להתקיים.

²⁵ התמונה מופיעה בעמוד 35

מנגד, קשה היה שלא לחוש לאיזה תהומות יכול היה המין האנושי להידרדר כדי לייצר מציאות מפלצתית כמו זו שמספרת עליה האדמה במקום שכוח האל הזה.

אושמיאני

אחד משיאי המסע התרחש באושמיאני. מעבר לכך ששרטטנו ברגלינו את תחום הגטו שבו שהתה סבתא עם אחיה הקטן לאחר הפרידה מהאם, הצלחנו להשיג מפתח לבית הכנסת היפהפה²⁶, הגדול והמרשים של אושמיאני ואשר בפתחו הופרדה האם לנצח מחיה ואחיה בקטיעה אכזרית, כמו גם שתי הסבתות והדודה.

הבנו בדיוק היכן פיזית התרחשה הסלקציה. ניהלנו שיחת וידאו שלישית עם סבתא מתוך בית הכנסת אליו הוכנסו אחיה מאיר והיא, לאחר שהופרדו מהאם.

אני התפללתי תפילת מנחה במקום, שלטענת רגינה לא התפללו בו למעלה מחמישים שנה. צעקתי "שמע ישראל" והדהוד שרטט מהקירות, יעיד על כך חנוך, מעולם לא נשמע באוזנינו משהו כמותו.

שאלתי את סבתא במהלך השיחה מה היא תרצה שאנגן, ולבקשתה ניגנתי בקלרינט שלי את "אלי אלי". קירות בית הכנסת שרו איתי ובכו איתנו.

²⁶ התמונה מופיעה בעמוד 33

סבתא אידה, סבתא אסתר וסבתא אלקה, באנו בשליחותה של חיה ילדתכם שבגרה, לומר שלא שכחנו אתכם, ואנו, ברגלינו, ברוחנו ובנפשנו, מהווים את ניצחונכן.

הפרויקט הבא – "אות אחת בעברית"

נסענו לפקוד כמה בתי קברות בסביבה. מעולם לא חשבנו קודם על כך שמקומות כאלה, שמן הסתם ההקשר שלהם הוא מוות, יהיו העדות הכי מוצקה לחיים שהיו ואינם.

האבנים סיפרו בשתיקתן על חיי קהילה עשירים.

הסתובבנו בין המצבות, זוחחי חיים, כאילו שכל עניין החידלון הזה לא קשור אלינו.

הרי אנחנו בחיים וזה יהיה כך לנצח, לא?

גם אלה הטמונים באדמה הרגישו כך בשעתם.

הגענו לבית העלמין היהודי באושמיאני שבו קבורים אבות קדמונים יותר שלנו וקרובי משפחה.

בית העלמין הזה שופץ וטופל לפני מספר שנים, הוא מוקף גדר שתוחמת את המקום ומצבות עם כיתוב ברור ואפילו שריד לבית הטהרה.

נסענו לעיירה הסמוכה לאולשני שנקראת טראבי, מקום הולדתה של הסבתא אלקה, וגם שם בית הקברות במצב ממש טוב והולם את היישוב היהודי התוסס והמפואר שחי שם. ראינו קברים מלפני מאה שנה ויותר.

בשובנו לבית הקברות החרב באולשני, בעודי מפלס לי דרך בין העצים והענפים השבורים, המצבות המנותצות ומלאות הירוקת שנמצאות ברובן תחת כל הסבך הזה, הבנתי לפתע, שלמרות שציפיתי בכיליון עיניים לסיים את הפרויקט של כתיבת הספר הזה ולהמשיך בחיי, קול פנימי ברור וחד הבהיר לי שפרויקט המשך בפתח, משימה חשובה ובת ביצוע:

לשקם את בית העלמין באולשני!

היהודים האלה, ביניהם רבים מבני משפחתנו, ראויים למנוחה נכונה ולמקום שהולם את הקהילה המפוארת שנותרה מאחור.

זה רק עניין של כוח עבודה, אמביציה וכסף. בעזרת השם ובעזרת מי שיצטרף אליי למשימה זו, נעשה זאת!

שליחות שהיא חסד של אמת.

אם כך מסתבר,

המשך יבוא...

ברכה לסבתא חיה לכבוד יום הולדתה ה-80

8/7/2012

כשאתה ילד אתה לא חושב שסבתא שלך היא בנאדם בפני עצמו.

אתה חושב שהיא סבתא. אך ורק סבתא.

אתה בטוח שהיא נולדה סבתא.

עד כדי כך שמיד כשהיא נולדה היא קיבלה נכד קטן שהפך אותה לסבתא.

הדבר הכי מוזר ובלתי מתקבל על הדעת שלך בתור ילד זה שלסבתא שלך הייתה סבתא משלה, ועוד יותר מוזר בשבילך לשמוע שהיא עצמה הייתה ילדה קטנה, אחר כך נערה, אחר כך אישה, אחר כך אמא ורק אחר כך סבתא.

לכן כשאנחנו נפגשים לאחרונה ואת מספרת לי את קורות חיך, ואני כבר מתיימר להיות איש, העובדה שאת סבתא כל כך טובה, מסורה ומאירת פנים תמיד - מקבלת משמעות עמוקה ומרגשת הרבה יותר מאיך שתפסתי את כל העניין כשהייתי ילד, כשהכול היה פשוט ומובן מאליו.

בהיותך אדם פתוח ומשתף, תמיד ידעתי שעברת זמנים לא פשוטים בצעירותך.

אבל עכשיו, כאשר את מתארת לי את קורותייך, ופורטת את סיפורך לפרטים, אני, שלא ידעתי מחסור אמיתי בחיי, גם בזכותך, נדהם מהעוצמה והגבורות שהפגנת לנוכח ניסיונות החיים הבלתי נתפסים שעמדת בהם.

איך אישה כל כך קטנה אוצרת בתוכה תעצומות נפש כל כך גדולים ומעוררי השראה.

החיים העמידו אותך, בעודך ילדה קטנה, במציאות של קור ומחסור, יתמות ורעב, ובתוך כל זה חוסר וודאות, בלי בית ובלי מולדת, ואת יכולת לכל זה.

כמו שאת אומרת תמיד: "לא ניכנע" - אכן, מעולם לא נכנעת.

הדבר המדהים ביותר הוא הרוח שלך, שמעולם לא נשברה.

בזכות הרוח האיתנה, לאורך כל שנותייך, יכולת לעמוד בכל סופה שפקדה אותך.

האופטימיות שלך באמת ניצחה הכול.

זהו שיעור חשוב לכולנו.

הביטי סביב, סבתא שלי היקרה, וראי מה גדול ועצום הניצחון שלך.

איזו משפחה לתפארת. איזה ילדים נפלאים. איזה נכדים ונינים ובני ובנות זוג. פרחים אחד אחד.

וכלם באמת ובתמים אוהבים אחד את השני.

כולם יונקים את האהבה הזאת מתוך אהבת החסד חסרת הגבולות שלך ושל סבא.

גיל 80 נקרא בפרקי אבות "גבורות".

אם יש מישהו שראוי לתיאור הזה - גיבורה - זו את, סבתא.

כולנו כאן, ורק דוד המלך הפרטי שלך מביט בך מלמעלה ויודע שזכה לאישה הכי טובה שיכול היה לבקש לעצמו.

הוא ודאי משוטט לו בגן עדן, מתמוגג מנחת בדרכו השקטה ומברך אותך ממרומי מושבו.

את אדם נפלא. אדם שלם. זכית להיות אם ואחות, סבתא ורעיה, והכי יפה לראות שתמיד תמיד את מאפשרת לעצמך להישאר קצת ילדה תמימה וסקרנית.

אז מה אאחל לך, סבתוני יקרה?

שתמשיכי להיות מלאת חיות, או כמו שאת אומרת: "חיה, כמו שהשם שלי".

שתהיי בריאה ושמחה
ושתזכי לעוד נינים הרבה.

אין באף מקום סבתא כמוך.

אוהב אותך!

אוהד נכדך,

בשם כל המשפחה

חיה ואוהד הפעוט

אלבום משפחתי

מימין: אוהד ואביגיל, אלינור, אבי, עדנה, אורן ואושרת, ג'יואן הילה והוד,
און דור

מימין: אבי, נח, אורן, מעליו סיון, משמאלה אפרת, מתחתיה אוהד,
שרה, אדוה, דוד, און, עדנה, הילה, חנך וחיה

אבי, דוד, אוהד, הילה, חיה עדנה ואיל

עדנה ואבי זבלודוביץ

הילה, ג'יואן, הוד וסהר ארי-בוסתן

אוהד, אלינור ואביגיל בן-אבי

און אושרת ואריאל זבלודוביץ

און, דור ומתן זבלודוביץ

חנוך ושרה אלטמן

אפרת, יונתן, תמר ונטע שרוני

סיון, יעקב, עדו, נועה ושקד אייזמן

אדוה אלטמן

סגולה אלטמן

איל אלטמן

אורי והראל אלטמן

מסמכים

בחיפוש אחר מידע ומסמכים אודות סבתא התלבטתי באיזה אופן לאיית בלועזית את השם אברמוביץ'. חשבתי שבטח יש ארבע-חמש אופציות שונות בעקבות הבדלי השפות.

באתר של ITS (INTERNATIONAL TRACING SERVICE) הוסבר שהם לוקחים בחשבון את אופציות האיות השונות וכדי לתת דוגמה ציינו, במקרה, שלמשל את השם אברמוביץ' ניתן לאיית ב-849 צורות שונות: Abramowicz, Abramovich, Abramowitz Abramovitz וכדומה.

A. E. F. ASSEMBLY CENTER REGISTRATION CARD

1. Registration number		2. Family name		3. Other given names	
[] [] [] [] [] []		ABRAMOWICZ		CHATA	
4. Claimed nationality		5. Sex	6. Age	7. Date	8. Remarks
POLISH		M.	25	23.7.46	
9. REMARKS					
Documents in ANQ: -2					

16-26724-1 (Use reverse side for additional remarks) D. P. 3

מסמך ובו נרשם כי חיה הגיעה למחנה ב-29 ביולי 1946 ובו נרשם שנולדה במאי 1932

A.E.F. – allied expeditionary force – כוחות משלחת בעלות הברית

A. E. F. ASSEMBLY CENTER REGISTRATION CARD

1. (Registration number) 555910		2. (Family name) ABRAMOWICZ		3. (Other given names) CHAJA	
4. (Claimed nationality) POL. UEXI		5. (Sex) M.		6. (Age) 28.8.46	
7. (Assigned toilet number or address)		8. (Destination or reception center) INDERSDORF		9. (Remarks) 28.8.48 want to unknown dest.	

10-5072-1 (Use reverse side for additional remarks) D. P. 9

מסמך מאותו מקור, ממאי 1948, ובו נרשם תאריך
הולדתה של חיה 5.4.1932

UNACCOMPANIED CHILD. A.E.F. D.P. REGISTRATION RECORD

Original ☐ Duplicate ☐

M. ☐ Single ☐ Married ☐
F. ☐ Widowed ☐ Divorced ☐

Polish ☒ Jewish ☐ Russian ☐ Other ☐

(1) Family Name: **ABRAMOWICZ** (2) Given Name: **Chaja** (3) Sex: **F.** (4) Marital Status: **Single** (5) Claimed Nationality: **Polish**

(6) Birthdate: **5.6.1932** (7) Birthplace: **WILNO** (8) Country: **POLAND** (9) Religion: **Jewish** (10) Number of Accompanying Family Members: **109**

(11) Number of Dependents: **4** (12) Full Name of Father: **ABRAMOWICZ Josef** (13) Full Name of Mother: **KUDELWICKI Ida**

(14) Desired Destination: **PALESTINE** (15) Last Permanent Residence on September 1, 1938: **HOLSKANE WILNO POLAND**

(16) Trade, Occupation or Profession: **school girl** (17) Performed in What Kind of Establishment: **None** (18) Other Trades or Occupations: **None**

(19) Languages Spoken in Order of Fluency: **Russian Yiddish** (20) Languages Spoken in Order of Fluency: **None** (21) Signature of Applicant: **Chaja** (22) Signature of Registrar: **Chaja** (23) Date: **4.8.47** (24) Center No.: **1071**

(25) Destination or Reception Center: **INDERSDORF**

(26) Name of Hospital: **None** (27) City or Village: **None** (28) Province: **None** (29) Country: **None**

(30) Remarks: **Hope to camp functioning by 12/48**

Copies to: **1. - El. Inderdorf 2. - Training Bureau 3. - Team 1071**

P.T.O. 10-5072-1

מסמך מ-4.3.1947
תאריך לידה 5.5.1932. כמו כן מצוינים שמות ההורים, האב יוסף
אברמוביץ והאם קוזלובסקי אידה.
עיסוק: תלמידה. דוברת רוסית וידיש, שייכת לקיבוץ דרוו
אינדרסדורף, מיועדת לנסוע לפלסטינה

Jewish Childrens Center Unrra Team 1066 Kloster Inderdorf
AMERICAN JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE
 LOCATION SERVICE BELSEN-CAMP

Date **5.1.48**

Surname **Abramowicz** First Name **Chaja**

Previous Name Birthdate **5.4.1932**

Birthplace Nationality **Pol. Jew**

Kloster, Inderdorf

Present Address Address before Deport.

Name of Father Name of Mother

Information Learned about above person

מסמך מאונרר"א מתאריך 5.1.1948 – אינדרסדורף, תאריך לידה 5.4.1932

DUPLICATE **754410 ***

UNITED NATIONS DISPLACED PERSON / REFUGEE
IDENTITY CARD
 For resident of International Refugee
 Organization (IRO) Assembly Center

ABRAMOWICZ Chaja Date of Birth **5. Apr. 1932**

Name (Family) **Chaja** Birthdate **1932**

Height Cm. **153** Weight **50** Hair **brown** Eyes **gray**

Nationality **Pol. Jew** Sex **F**

Holder **Chaja Abramowicz** Inhabers Unterschrift

Validating Officer **Frank C. Haydon** 1st Lt. Col.

FRANK C. HAYDON 1st Lt. Col.

CAUTIONED

RIGHT INDEX R. Zeigefinger

LEFT INDEX L. Zeigefinger

Official Stamp **Official Stamp**

AREA 6 **DATE**

תעודת זהות מטעם
 ארגון הפליטים
 הבין לאומי של
 האו"ם (IRO).
 גובה: 153 ס"מ,
 משקל 50 ק"ג

Generalgouvernement
Der Distriktschef in Radom

Lohn - Nachrechnung

für die Zeit vom 27.6. bis 1941

Lfd. Nr.	Name	Art der Beschäftigung	Std. Zahl	Std. Lohn	Betrag	Quittung
1	Recher Radetz	Jüdische	8	0.72	5.76	
2	Birnbaum Laja	Arbeiterin	8	0.72	5.76	
3	Birnbaum Laja	"	8	0.72	5.76	
4	Malman Sura	"	8	0.72	5.76	
5	Piszman Haja	"	8	0.72	5.76	
6	Margules Golda	"	8	0.72	5.76	
7	Kapel Rajzler	"	8	0.72	5.76	
8	Reisik Laja	"	8	0.72	5.76	
9	Horowitz Brandler	"	8	0.72	5.76	
10	Sylberstajna Hana	"	8	0.72	5.76	
11	Broniewska Rifka	"	8	0.72	5.76	
12	Apelbaum Szyfka	"	8	0.72	5.76	
13	Gotlib Dobra	"	8	0.72	5.76	
14	Akerman Hania	"	8	0.72	5.76	
15	Reichthal Hinda	"	8	0.72	5.76	
16	Kaplanberg Sala	"	8	0.72	5.76	
17	Kaplanberg Haja	"	8	0.72	5.76	
18	Gutman Estera	"	8	0.72	5.76	
19	Rosenbaum Rachla	"	8	0.72	5.76	
20	Geldfarb Haja	"	8	0.72	5.76	
21	Berkowicz Hana	"	8	0.72	5.76	
22	Spiritus Maria	"	8	0.72	5.76	
23	Rajagold Estera	"	8	0.72	5.76	
24	Glinkiewicz Haja	"	8	0.72	5.76	
25	Abramowicz Haja	"	8	0.72	5.76	
26	Berkowicz Basia	"	8	0.72	5.76	
27	Katman Sura	"	8	0.72	5.76	
28	Medler Basia	"	8	0.72	5.76	
29	Zajdenberg Hana	"	8	0.72	5.76	
30	Debiowska Dwojra	"	8	0.72	5.76	
31	Habiasztajna Rajzler	"	8	0.72	5.76	
32	Boruhowicz Ita	"	8	0.72	5.76	
33	Handelman Gitla	"	8	0.72	5.76	
34	Akerman Haja	"	8	0.72	5.76	
35	Stojberg Hana	"	8	0.72	5.76	
36	Rajch Estera	"	8	0.72	5.76	
37	Grenbestajna Nacha Dwojra	"	8	0.72	5.76	
38	Zelichowska Sura	"	8	0.72	5.76	
39	Rajchman Hinda	"	8	0.72	5.76	
40	Brikman Sura	"	8	0.72	5.76	
41	Beran Sura	"	8	0.72	5.76	
42	Szulman Gitla	"	8	0.72	5.76	
43	Horowicz Hana	"	8	0.72	5.76	
44	Gotlib Sala	"	8	0.72	5.76	
45	Goldstajna Fela	"	8	0.72	5.76	

Sachlich Richtig
Haupteinleiter

576

154.20

– 27.6.41 סבלת שכר עבודה (חיה 25 ברשימה) על יום עבודה
ממשל גנרל גוברמן, ראדום

JEWISH CHILDREN'S CENTER UNSCRAM NO.1066, Kloster Indersdorf						January 1947	
CHILDREN							
		Id. Card No:		Born:	Age:	Nationality:	
1. Abraham Jacob	closed	555035		30. 5.1932	14 9/16	Pol.	Jew M.
2. Abraham Sara	closed	555195		4. 6.1930	16 11/16	Pol.	Jew F.
3. Abramowicz Chaja	closed	555016		5. 4.1932	14 3/16	Pol.	Jew F.
4. Adler Moshe		555130		1. 1.1932	15	Pol.	Jew F.
5. Aftergut Shlomo	closed	555131		1. 7. 1934	12	Pol.	Jew M.
6. Altmann Ida		555131		2. 5.1933	13	Pol.	Jew F.
7. Art Leiser	12 MAR 1949	555057		3. 7.1934	12 11/16	Pol.	Jew M.
8. Bajtel Shlomo		555195		6. 5.1929	17	Pol.	Jew M.
9. Baranow Moshe		555081		10. 8.1932	14	Pol.	Jew M.
10. Becker Jozef		555019		1.11.1931	15 1/16	Pol.	Jew F.
11. Berenstein Berka	closed	555104		15.12.1933	13 1/16	Pol.	Jew F.
12. Berenstein Moshe	closed	555025		8.10.1930	16 1/16	Pol.	Jew M.
13. Berper Meier		555025		8.10.1937	9	Pol.	Jew M.
14. Bernold Chaim		555025		18. 5.1930	16 1/16	Pol.	Jew M.
15. Bernold Mordechai				1932	14	Pol.	Jew M.

רשימה של ילדים במרכז הילדים היהודים באינדרסדורף בינואר 1947
 חיה-3 ברשימה
 המסמך נחתם בתאריך 10/3/1949

Date 11.2.49.		
Name	A B R A M O W I C Z Chaja.	File F 18 - 108
BD	1932 BP	Nat Polish- Jew.
Next of Kin parents: Josil & Ida.		Book A. p.7
Source of Information Central Jew. Committee in Poland, Warsaw		
Last kn. Location Lodz. Jakuba 16		Date aft. war-Ja 47
CC Prison	Arr.	lib.
Transf. on	to	
Died on	in	
Cause of death		
Buried on	in	
Grave		D. C. No.
Remarks	addr. in 1938: Olaszany.	

מסמך מ-11/2/1949
 מקום המגורים האחרון: רח' יעקובה 16, לודג'
 הכתובת בשנת 1938: אולשני

INTERNATIONAL TRACING SERVICE
U.S. ZONE
c/o Petro Headquarters Area 3
APO 124, U.S. ARMY

13 May 1948

RMF. 1 Z/OT

SUBJECT: ANNAKOWICZ, Chaja, born 5 May 1932, Wilno,
Poland, Polish-Jew

TO: 1 Central Location Index, Inc.,
165 West 46th Street,
New York 18, N.Y.

1. Reference is made to your letters dated 10 December 1947 and 16 March 1948, your ref. L-44908, concerning the above mentioned girl.

2. The delay in this matter was caused because we did not have desired data in our files and had therefore refer the case to our field officer for investigation. Now we have just received a reply from our field officer and are in possession to inform you accordingly.

3. The girl's birthdate and birthplace are as given above; father, Jossif, born 1896 at Holensko near Wilno; mother, Ida, nee-Konlowers, born 1897/98 at Holensko near Wilno; prior to displacement the family lived at Holensko, where the parents owned a shop of fancy goods until 1936/7; the father died in 1939 and the mother was killed at the ghetto of Gdansk in 1942; she had a brother (name is not given) who was killed by the Germans during the war at Saesna; sister, Rachana, 21, living in another DE camp in Bavaria, U.S. zone in Germany, IRO Area no. 4. Chaja is residing at present

Kloster Indersdorf
For Children's Centre
IRO Area No. 7, U.S. Zone in Germany

4. Of her relatives the girl has registered an uncle Mr. Pinchas KOSZLOWSKI as living in Cleveland, USA. (exact address unknown).

FOR THE CHIEF U.S. ZONE DIVISION

8-00000

Prepared by:
J. Yukman
Distribution:
3-Cent. Loc. Index
4-Chryp. J
1-File ... 20

CORNELIA D. HEISE, Chief,
Child Search Section

מכתב מ-13/5/1948 מאת ארגון האיתור הבין לאומי בנוגע לפרטים
על חיה.

במכתב מצוין כי האב, אלי, נולד ב-1906 באולשן והאימא ב-1897.
האב נפטר ב-1939 והאם נרצחה בגטו אושמיאני ב-1942.
נכתב שהיה אח (לא נמסר שמו) שהגרמנים רצחו בזמן המלחמה.
חיה נמצאת במנזר אינדרסדורף ונחמה בבואריה
קרוב משפחה, הדוד פנחס קוזלובסקי, מתגורר בקליבלנד

Name:	A L T M A N, Chaja geb. ABRAMOWICZ,	ID:	295 700
Wohnort:	Joséf u. Ida Koslowaki	Rel.:	Jüd.
Geb.:	15.7.1932 Bolesany b. Wilna	Mgg.:	poln.
6.42 - 12.42 Gh. Czestano, Dez.42 Gh. Zezmor, 12.42 - 1.44 Kowno, 1.44 - 3.44 KZ Stutthof, 3.44 - 21.1.45 KAL Allenstein, 21.1.45 befr. Indersdorf, 1948 n. Israel.			
1. URG, München 2. BLEA, München		S.	

מסמך מאוחר (לאחר הנישואין) ובו מצוינים המקומות שבהם שהתה חיה. התאריכים אינם מתאימים למופיע בספר.

12.42 – 6.42 גטו אושמיאני

12/42 גטו זיזמור

1/44 – 12/42 קובנה

1/44 – 3/44 מחנה שטוטהוף

3/44 – 21/5/45 אלנשטיין, שחרור

אינדרסדוף, 1948 ישראל

[illegible]

רשימת יהודים בפולין מ-1947
 חיה מופיעה בתחתית העמוד (סימון קו כתום) ומקום המגורים כמו
 במסמך הקודם

דפים מתוך מפקד שערכו הגרמנים במאי 1942, הכולל: שמות, יחס
לראש המשפחה, מקום לידה, תשלום על עבודה ומקום העבודה
בני המשפחה מסומנים בצהוב

Id. Pavarė, vardas Nr.	Santykis su šeiminys galva	Gimimo data	Gimimo vieta	Išsimokslinimas תלמוד	Verslo pavadinimas עסק	Darbovietės pavadinimas מקום העבודה
3 Mučnik Šloma	šeim. g.	1912	Dzenciul Lenkija ¹	prad. mok.	miško kirtėjas	miškas
4 Mučnik Dina	žmona	1906	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	miškas
5 Mučnik Chaim	sūnus	1940	Alėnai	–	–	–
6 Abramovič Eida	šeim. g.	1897	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
7 Abramovič Nachama	duktė	1926	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
8 Abramovič Chaja	duktė	1931	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
9 Abramovič Mejer	sūnus	1932	Alėnai	berastis	–	–
10 Kozlovski Eka	motina	1862	Alėnai	berastė	–	–
11 Kozlovski Abram Morduch	šeim. g.	1908	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkas	kelias
12 Kozlovski Mirjan	sesuo	1912	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
1 Ovsėjovič Šachna	šeim. g.	1896	Trobas	prad. mok.	virvinnikas	name
2 Ovsėjovič Seina	žmona	1906	Alėnai	prad. mok.	virvinnikė	name
3 Ovsėjovič Girs	sūnus	1931	* Alėnai	berastis	–	–
4 Gurvič Malka	duktė	1930	Alėnai	berastė	kelio darbininkė	kelias
5 Gurvič Chaja Dvira	uosė	1860	Dievnikės	berastė	–	–
6 Škhiarevič Leiba	šeim. g.	1870	Naugardukas, Baltgudija ²	prad. mok.	–	–
7 Škhiarevič Mera	žmona	1873	Naugardukas, Baltgudija ²	berastė	kelio darbininkė	kelias
8 Kaplan Izrael	šeim. g.	1889	Alėnai	berastis	kelio darbininkas	kelias
9 Kaplan Zlata	žmona	1892	Alėnai	berastė	kelio darbininkė	kelias
10 Kaplan Girs	sūnus	1924	Alėnai	prad. mok.	miško kirtėjas	miškas
11 Kaplan Cipa	duktė	1926	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
12 Kaplan Enkel	sūnus	1931	Alėnai	berastis	–	–
13 Kaplan Dvira	duktė	1929	Alėnai	berastė	kelio darbininkė	kelias
1 Soloducho Abram	šeim. g.	1882	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkas	kelias
2 Soloducho Boris	sūnus	1909	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkas	kelias
3 Soloducho Nouch	sūnus	1913	Alėnai	prad. mok.	miško kirtėjas	miškas
4 Soloducho Fania	duktė	1923	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
5 Soloducho Nochim	sūnus	1929	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkas	kelias
6 Liond Vulf	šeim. g.	1883	Alėnai	prad. mok.	kelio darbininkas	kelias

¹ Gimimo vieta – taip dokumente. Atvyko 1938 m.
² Atvyko 1927 m.

Eil. Nr.	Pavarde, vardas	Santykis su šeimos galva	Gimimo data	Gimimo vieta	Išsimokslinimas	Verslo pavadinimas	Darbovietės pavadinimas
11	Dorska Chasia	pusseserė	1887	Ašmena	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
12	Rabinovič Elijas	šeim. g.	1913	Vija	prad. mok.	miško brokeris ¹	miškas
13	Rabinovič Erida	žmona	1913	Troboš	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
14	Rabinovič Goida	dukutė	1940	Alšėnai	–	–	–
1	Kozloviski Ičko	šeim. g.	1877	Alšėnai	berastis	kelio darbininkas	kelias
2	Kozloviski Liba	žmona	1880	Lubčėta, Baltgudija ²	berastė	kelio darbininkė	kelias
3	Nemenčinska Nachama	pusseserė	1924	Nemenčinė	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
4	Leizerovič Mina	pusseserė	1916	Paberžė	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
5	Leizerovič Marijaša	pusseserė	1940	–	–	–	–
6	Kozloviski Samuel	šeim. g.	1872	Alšėnai	berastis	vilnų karštyjas	karšykla
7	Kozloviski Rachelia	žmona	1882	*Dūkštās	berastė	–	–
8	Kamgiminskā Riva	pusseserė	1925	Vilnius	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
9	Gošenovič Šmujlo	giminė	1877	Alšėnai	prad. mok.	–	–
10	Kozloviski Kreina	šeim. g.	1891	Vyšnavas	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
11	Kozloviski Nachama	dukutė	1923	Alšėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
12	Kozloviski Chaja	dukutė	1926	Alšėnai	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
13	Kozloviski Riva	dukutė	1932	Alšėnai	berastė	–	–
1	Trapški Samuel	šeim. g.	1892	Alšėnai	berastis	baitsuvis	namie
2	Trapški Riza	žmona	1900	Kabilnikas ³	berastė	kelio darbininkė	kelias
3	Trapški Liba	dukutė	1929	Alšėnai	berastė	kelio darbininkė	kelias
4	Abramovič Esler	šeim. g.	1867	Alšėnai	berastė	–	–
5	Abramovič Esia	dukutė	1912	Alšėnai	berastė	kelio darbininkė	kelias
6	Abramovič Jachta	dukutė	1913	Alšėnai	prad. mok.	mezgėja	namie
7	Kaplan Benas	žmona	1924	Dolginovas, Baltgudija	berastė	kelio darbininkė	kelias
8	Kaplan Benas	sūnus	1921	Dolginovas, Baltgudija	prad. mok.	rimortus ⁴	namie
9	Kaplan Sonia	dukutė	1924	Dolginovas, Baltgudija	prad. mok.	kelio darbininkė	kelias
10	Kaplan Vulf	sūnus	1928	Dolginovas, Baltgudija	prad. mok.	rimortus ⁴	namie

נספח ה'

ציר הזמן של חיה

ילדות באולשני	1932 – 1939
פרוץ מלחמת העולם השנייה, השתלטות הסובייטים על אולשני	1/9/1939
האב אלי-יוסף נפטר	דצמבר 1940
כניסת הגרמנים לאולשני	25/6/1941
כינוס יהודי אולשני בגטו בעיירה	ספטמבר 1941
חיסול גטו אולשני והעברה לגטו אושמיאני. פרידה מהאם אידה, הסבתות אסתר ואלקה והדודה מלכה	22/10/1942
חיסול גטו אושמיאני ומעבר ל'אז'מר. איחוד שלושת האחים	מרץ 1943
מעבר לגטו קובנה	קיץ 1943
האקציה של הילדים. פרידה מהאח מאיר.	27/3/1944
חיסול גטו קובנה ומעבר לשטוטהוף	27/3/1944 – יולי 1944

סוף ינואר 1945	שחרור על ידי הרוסים, ליד אלנשטיין
1945	חזרה לאולשני עם האחות נחמה לשנה אחת
1946	מחנה עקורים במנזר אינדרסדורף ליד מינכן עם עוד כ-300 יתומים
15/7/1948	עליה לארץ ישראל לקיבוץ בית השיטה
1950	נתיב הל"ה. מפגש עם דוד
16/9/1952	חתונה עם דוד. מגורים ביפו
1/4/1954	הולדת הבת עדנה
1955	מעבר לחולון
5/2/1957	הולדת הבן חנוך
1957 – 1958	מגורים בצרפת
3/4/1967	הולדת הבן איל
27/8/1974	הולדת הנכדה הראשונה, הילה
1974 – 1989	נולדים עוד 9 נכדים
24/11/2009	דוד נפטר
2010	מעבר למגורים ב"משען" חולון
2009 – 2017	נולדו עשרת הנינים הראשונים...